

Azərbaycan Respublikası Təhsil Nazirliyi

**Azərbaycan Respublikasında büdcədən kənar fondlar, onların formalaşması
xüsusiyyətləri və onlardan istifadənin istiqamətləri**

Zəkəriyyə Buğdaliyev

**UNEC SABA
Azərbaycan Dövlət İqtisad Universiteti**

May 2018

MÜNDƏRİCAT

Giriş.....3

I FƏSİL. BÜDCƏDƏNKƏNAR FONDLARININ NƏZƏRİ ƏSASLARI

1.1. Büdcədənəknar fondlar - maliyyə sisteminin həlqəsi kimi.....5

1.2. Büdcədənəknar fondların mahiyyəti və təşkili formaları.....10

1.3. İnkişaf etmiş ölkələrin büdcədənəknar fondlarının formalaşması təcrübəsi.....14

II FƏSİL: AZƏRBAYCAN RESPUBLİKASINDA BÜDCƏDƏNKƏNAR FONDLARIN FORMALAŞMASI VƏ MÜASİR VƏZİYYƏTİNİN TƏHLİLİ

2.1. Azərbaycan Respublikasında büdcədənəknar fondların formalaşması xüsusiyyətləri.....18

2.2. Azərbaycanda fəaliyyət göstərən büdcədənəknar fondların formalaşmasının müasir vəziyyətinin tədqiqi.....22

III FƏSİL: MÜASİR ŞƏRAİTDƏ ÖLKƏ İQTİSADİYYATININ İNKİŞAFINDA BÜDCƏDƏNKƏNAR FONDLARIN ROLUNUN ARTIRILMASI VƏ TƏKMİLLƏŞDİRİLMƏSİ

3.1. Azərbaycan Respublikasının iqtisadiyyatının inkişafında büdcədənəknar fondların rolunun artırılması.....31

3.2. Bazar münasibətləri şəraitində büdcədənəknar fondların vəsaitinin formalaşmasının təkmilləşdirilməsi.....34

3.3. Dövlət Sosial Müdafiə və Dövlət Neft Fondlarının istifadə olunmasının səmərəliliyinin artırılması yolları.....42

Nəticə.....51

İstifadə olunmuş ədəbiyyat.....53

GİRİŞ

Azərbaycan Respublikası müstəqil dövlət olduqdan sonra onun digər MDB ölkələri ilə qarşılıqlı inteqrasiya münasibətlərində müəyyən dərəcədə pozulma müşahidə olundu. İnteqrasiyanın pozulması nəticəsində sənaye eləcə də kənd təsərrüfatı sahəsində istehsal azaldı, istehsalın əsas sahələri arasında müvazinət pozuldu, həmçinin ümumi daxili məhsulun eləcə də milli gəlirin artım tempinin zəifləməsi müşahidə olundu. Belə bir vəziyyətdə maliyyə vəsaitlərinə qənaət olunması, istehsalın dayanıqlı inkişafını təmin etmək üçün yeni maliyyə mənbələrinin kəşf edilməsi zərurəti ortaya çıxdı. Bucür mənbələrdən biri büdcədən kənar fondlar hesab olunur. Məqsədli təyinatla sahib, Azərbaycan Respublikasının Milli Məclisi tərəfindən nəzarət edilməyən həmçinin qanun gücünə sahib olmayan büdcədən kənar fondlar eləcə də çevik maliyyə aləti hesab olunur. Azərbaycanda bucür maliyyə fondların vəsaiti müasir istehsal səhələrinin yaradılmasında, ölkədə işçilərə yeni ixtisas verilməsində həmçinin ölkə əhalisinin iqtisadi vəziyyətinin yaxşılaşdırılmasında olduqca önəmli rol oynayır.

Ölkəmizdə fəaliyyət göstərən büdcədən kənar fondların maliyyə resursları dövlətin mülkiyyəti hesab olunur və bu sahədə olan qanunda nəzərdə tutulduğundan başqa niyyətlə istifadə olunması qəti qadağandır. Büdcədən kənar fondların həmçinin büdcə vəsaiti kimi istifadə olunması qəti qadağandır. İqtisadi inkişafın müasir mərhələsində inkişaf etmiş ölkələrin təcrübəsi bunu göstərir ki, onlarda büdcədən kənar fondların sayı çoxdur və maliyyə vəsaitlərin ümumi həcmi bəzən büdcə vəsaitinə bərabər olur. Həmçinin məqsədli proqramların həll olunmasında büdcədən kənar fondlar mühüm rol oynayır.

Bu fondlar qanunvericilik orqanları tərəfindən qəbul edilmiş büdcədən kənar fondlar haqqında qaydalara və ya mövcud qanuna əsasən yerli idarəetmə orqanları tərəfindən qəbul edilmiş qaydalarla fəaliyyət göstərir.

Bu dövlət məqsədli fondların səmərəli və ünvanlı xərclənməsinə nəzarəti Azərbaycan Respublikasının Maliyyə Nazirliyi həyata keçirir. Ölkəmizdə büdcədən kənar dövlət məqsədli fondlarının fəaliyyətinin tənzimlənməsi sahəsində səlahiyyət Respublika Xəzinədarlığına verilmişdir. Bu fondlar dövlətin maliyyə sisteminin əsas hissəsidir. Büdcədən kənar fondların yaradılmasında ən önəmli məqsəd daha çox vəsait cəlb edərək və cəlb olunan vəsaitlərin ölkənin sosial – iqtisadi inkişafının təmininə yönəltməkdən ibarətdir.

Bu fondları dövlət eləcə də yerli səviyyələrdə yaratmaq mümkündür. **Məqsədli təyinatına görə büdcədən kənar fondları** aşağıdakı kimi bölə bilərik.

- sosial- iqtisadi

və digər fondlar

Büdcədən kənar fondlarda pul vəsaitləri yaradılması və istifadəsi üçün xüsusi sistemi fəaliyyətdədir.

Dövlət büdcədən kənar fondlar mərkəzi və yerli icra hakimiyyətləri orqanlarının sərəncamındakı və xüsusi məqsədli təyinata malik maliyyə vasitələri məcmusudur.

I FƏSİL. BÜDCƏDƏNKƏNAR FONDLARIN NƏZƏRİ ƏSASLARI

1.1. Bütçədənkənar fondlar - maliyyə sisteminin həlqəsi kimi.

Maliyyənin elmi anlayış kimi çox uzun tarixi olması baxmayaraq, onun mahiyyəti hələ tam açılmamışdır. Cəmiyyətin inkişafında maliyyənin rolu artdıqca və iqtisadiyyatın müxtəlif sahələrini əhatə etdikcə iqtisadçı və maliyyəçilər arasında maliyyənin mahiyyəti və funksiyaları haqqında müxtəlif baxışlar formalaşmağa başlamış, yeni-yeni fikirlər səslənmişdir. Maliyyə barəsində ən mübahisəli məsələlərdən biri maliyyənin iqtisadi təbiəti və maliyyə münasibətlərinin əhatə dairəsidir. Bir sıra maliyyəçi-əlimlər belə hesab edirlər ki, maliyyə təkrar istehsalın ikinci mərhələsi olan bölgü və yenidən bölgü mərhələsində meydana çıxır. Yəni maliyyənin mahiyyəti ictimai məhsulun dəyərini bölgüsü və yenidən bölgüsü ilə bağlıdır. Digər qrup iqtisadçılar isə ümumiyyətlə maliyyəyə təkrar istehsal anlayışı kimi baxırlar. Bu qrup maliyyəçilər həmçinin maliyyənin əsasını mübadilə mərhələsində meydana çıxan pul münasibətlərində görürlər. Məlum olduğu kimi, bölgü və mübadilə özünəməxsus, xüsusi iqtisadi ifadə formaları olmaqla təkrar istehsalın müxtəlif mərhələlərini təşkil edir. Ona görə də maliyyənin mahiyyətini təkrar istehsalın müxtəlif mərhələlərində meydana çıxan münasibətlərlə bağlamaq qeyri-mümkündür. Maliyyənin mahiyyətini alqı-satqı fəaliyyətləri üçün əsas olan və əmtəə dövriyyəsi prosesində meydana çıxan milli məhsulun dəyərini pul formasında bölgüsü ilə bağlamaq daha düzgün olar. Maliyyə anlayışı pul münasibətlərini ifadə etməsinə baxmayaraq, o heç də bütün pul münasibətlərini əhatə etmir. Pul münasibətləri maliyyə münasibətlərinə nisbətən daha geniş anlayışdır. Hazırkı şəraitdə hər bir cəmiyyətdə bir sıra pul münasibətləri fəaliyyət göstərir. Bunlara aiddir: dövlət müəssisələr, dövlət əhali, ayrı-ayrı müəssisələr, müəssisələrlə əhali, ayrı-ayrı müəssisələr arasında olan pul münasibətləri. Maliyyə müasir cəmiyyətin inkişafının mühüm elementlərindən biridir. Bu anlayış qədim latın sözü olub, "financia" sözündən götürülmüşdür, hərfi mənası pul tədiyyəsi deməkdir. Maliyyə ilk dəfə olaraq pul tədiyyəsi anlayışı kimi XII-XV əsrlərdə İtaliyada tətbiq olunmağa başlanmışdır. Sonralar bu anlayış tədricən bütün dünyada istifadə olunmağa başlamış və beynəlxalq status almışdır. Maliyyə münasibətlərini digər pul münasibətlərindən fərqləndirən bir sıra xüsusi elementlər vardır:

- Maliyyə münasibətləri bölgü xarakteri daşıyır, yəni ümumi milli məhsulun və milli gəlirin bölgüsü və yenidən bölgüsü ilə əlaqədardır.

- Maliyyə münasibətləri bilavasitə dövlətə əlaqədardır, yəni imperativ xarakter daşıyır. Maliyyə münasibətləri yalnız dövlətə əlaqədar formalaşan imperativ pul münasibətlərini özündə əks etdirir.

- Maliyyə münasibətləri pul fondlarının yaradılması və istifadəsi ilə əlaqədardır. Onlar bu və ya digər səviyyələrdə (dövlət, müəssisə, təşkilat) pul fondlarının yaradılması və istifadəsi ilə əlaqədardır. Onlar bu və ya digər səviyyələrdə (dövlət, müəssisə, təşkilat) pul fondlarının yaradılması və iqtisadi münasibətləri sistemini ifadə edir. Bu münasibətlərin hər üçünə uyğun olan pul münasibətləri maliyyə münasibətlərinə aiddir. Yuxarıdakı təhlil göstərir ki, maliyyə iqtisadi münasibətləri ifadə edir və deməli, iqtisadi bazisin tərkibinə daxildir. Bir sıra iqtisadçılar maliyyənin üstqurumunu (ideoloji münasibətlər və mənəvi - siyasət, hüquq, əxlaq, fəlsəfə, incəsənət və s. münasibətlərin məcmunu) elementi kimi qiymətləndirirlər. Lakin o iqtisadi münasibətləri ifadə etdiyinə görə bu fikirlə razılaşmaq olmaz. Maliyyə iqtisadi bazisin elementidir və iqtisadi kateqoriya kimi çıxış edir. Çünki hər şeydən əvvəl o istehsal münasibətlərinin müəyyən tərəflərini universal və mücərrəd formada ifadə edir, tarixi səciyyə daşıyır. Maliyyənin mahiyyətinin müəyyən olunması zamanı da iqtisadçılar arasında böyük fikir ayrılığı yaranır. Onlardan bəziləri maliyyənin bölgü kateqoriyası, digərləri istehsal kateqoriyası, üçüncü qrup isə geniş təkrar istehsal kateqoriyası kimi qiymətləndirirlər. Məlum olduğu kimi geniş təkrar istehsal 4 mərhələdən ibarətdir: İstehsal - Bölgü - Mübadilə - İstehlak. Hər bir mərhələnin özünəməxsus aləti və obyektləri var. İnsanlar həmin alətlər vasitəsilə obyektə təsir göstərir və həmin mərhələlər həyata keçirilir. Məsələn, əsas fondlar vasitəsilə insan şüurlu surətdə dövrüyyə fondlarına təsir göstərir və beləliklə istehsal alınır. Dəyər bölgüsü zamanı insanlar maliyyə vasitəsilə ümumi milli məhsulun dəyərinə təsir göstərir və bölgü alınır. Bu arqumentlərlə sübut etmək olur ki, maliyyə bölgü kateqoriyasıdır, geniş təkrar istehsalın mərhələlərinin yalnız dəyər bölgüsü hissəsində iştirak edir. O nə istehsal, nə mübadilə, nə də istehlakda birbaşa iştirak edə bilməz və yalnız bölgü vasitəsilə onlara təsir göstərir. Beləliklə, maliyyəyə belə tərif vermək olar: maliyyə pul fondlarının yaradılması və istifadəsi ilə əlaqədar olan pul-bölgü münasibətlərinin məcmusuna deyilir. Maliyyənin bölüşdürücü xarakterini qeyd edən alimlər, maliyyənin təkrar istehsal anlayışı olmasını fikrini inkar etmirlər. Maliyyənin meydana gəlməsinin və öz funksiyalarını yerinə yetirilməsinin təkrar istehsalın ikinci mərhələsi ilə bağlı olmasından danışarkən maliyyə münasibətlərinin yerini və əhatə dairəsini, onların iqtisadi münasibətlər sistemində özünəməxsusluğunu və təsir istiqamətlərini qeyd etmək lazımdır. Maliyyə münasibətləri istehsal münasibətlərinin mühüm tərkib

hissəsidir. Maliyyədə mübahisəli məsələlərdən biri də maliyyənin iqtisadi anlayış kimi özünəməxsusluğunu müəyyən edən baxışlarla bağlıdır. Mübahisələr əsasən maliyyənin iqtisadi sistemdə hakim mövqeyi barəsindədir. "Hakim rol" anlayışını alimlər müxtəlif baxımından qəbul edirlər. Bəziləri anlayışın mahiyyətini dövlətin maliyyə münasibətlərinin təşkilində fəal rol oynamasında görürlər. Digərləri isə bu hakimliyin maliyyənin fəaliyyətinin nəticəsindən asılı olduğunu israr edirlər. Lakin bütün bunlarla əlaqədar onu qeyd etmək ki, maliyyə münasibətləri obyektiv xarakter daşıyır. Maliyyə münasibətlərinin meydana çıxması formaları həmişə subyektlərin fəaliyyətinə təsir göstərir və onları fəaliyyətini təşkil edir. Ona görə də hakimlik adı altında, dövlətin maliyyə münasibətlərinin təşkilinə yönəlmiş taktiki fəaliyyəti başa düşülsə, onda belə bir anlayışın istifadəsinə heç bir ehtiyac qalmır. Ümumiyyətlə, maliyyənin mahiyyətindən danışarkən onun funksiyaları haqqında məlumat vermək zəruridir. Maliyyənin funksiyaları haqqında mübahisəli məsələlər mövcuddur. Bir çox iştirakçılar belə hesab edirlər ki, maliyyə ancaq iki funksiya-bölgü və nəzarət funksiyalarını yerinə yetirir. Bununla belə, iqtisadi ədəbiyyatlarda da maliyyənin istehsal, stimullaşdırıcı, tənzimləyici, idarəedici və s. funksiyaları da göstərilir. Heç bir şübhə yoxdur ki, maliyyə ictimai təkrar istehsalda çox vacib rol oynayır. Maliyyənin köməyi ilə istehsal amillərinin səmərəli istifadə olunmasının stimullaşdırılması, qiymətlərin uyğunluğunun tənzimlənməsi, iqtisadi sabitlik şəraitinin təmin edilməsi və s. məsələlər həllini tapa bilərlər. Nəzərə almaq lazımdır ki, funksiya iqtisadi anlayışların özünün mahiyyətinin ifadə edilməsi vasitəsidir. Əslində, maliyyə bir kateqoriya kimi, pul fondlarının yaradılması və istifadəsi gəlirlərin meydana gəlməsi ilə əlaqədar olan bölgü münasibətləri kimi təqdim edilir. Ancaq eyni zamanda maliyyənin funksiyalar vasitəsi ilə istehsal fondlarının səmərəli istifadəsi, istehsalın qiymət strukturu tənzimlənir və daha doğrusu, maliyyə funksiyalarının istiqamətləndiyi obyektlər stimullaşdırılır, tənzimlənir və möhkəmlənir. Bəzi iqtisadçılar isə hesab edirlər ki, maliyyə əsasən üç funksiya - pul fondlarının formalaşdırılması (pul gəlirləri), pul fondlarının (gəlirləri) istifadə olunması və nəzarət funksiyalarını yerinə yetirir. İlk iki funksiya maliyyə anlayışı müstəqil funksiyaları kimi deyil, daha çox maliyyənin bölgü funksiyalarının reallaşdırılması mexanizmi kimi özünü göstərir. Göründüyü kimi, maliyyənin mahiyyəti və funksiyaları haqqında müxtəlif baxışlar mövcuddur. Ona görə də maliyyənin mahiyyəti və funksiyaları ilə bağlı problemlərin nəzəri baxımdan daha dərinlən işlənməsinə çox böyük ehtiyac var. Maliyyənin iqtisadi təbiəti haqqında zəngin biliyin olması onun təsərrüfat həyatında ən yaxşı vasitələrlə istifadəsinə şərait yaradır. İqtisadi münasibətlər

sistemində maliyyənin yerinin və rolunun tam aydın olması qeyd edilən məsələnin müsbət həllindən çox asılıdır. Azərbaycan Respublikasının dövlət maliyyəsinin tərkibinə aşağıdakı maliyyə münasibətləri daxildir: dövlət büdcəsi, büdcədən kənar fondlar, dövlət krediti, və dövlət mülkiyyət formalarında olan müəssisələrin maliyyəsi. Yuxarıda göstərilən maliyyə münasibətlərini iki iriləşdirilmiş qrupa bölmək olar. Makrosəviyyədə geniş təkrar istehsal tələblərini təmin edən dövlət maliyyəsi. Mikrosəviyyədə geniş təkrar istehsal prosesini pul vəsaitləri ilə təmin edən təsərrüfat subyektlərinin maliyyəsi. Maliyyə sisteminin bir sıra həlqələrə bölünməsi bu həlqələrin hər birinin yerinə yetirdiyi vəzifələrin fərqli olmasından, həm də mərkəzləşdirilmiş və qeyri-mərkəzləşdirilmiş pul vəsaiti fondlarının təşkili və istifadəsi metodlarının müxtəlifliyindən irəli gəlir. Dövlətin mərkəzləşdirilmiş pul resursları fondları adı istehsalda yaradılan milli gəlirin bölüşdürülməsi və yenidən bölüşdürülməsi yolu ilə yaradılır. Dövlətin iqtisadi və sosial sahələrdə yerinə yetirdiyi rolun vacibliyi maliyyə resurslarının mühüm hissəsinin onun əlində cəmləşdirilməsini, mərkəzləşdirilməsini zəruri edir. Bu resurslardan istifadə forması isə dövlətin iqtisadi, siyasi və sosial vəzifələrini yerinə yetirməsi təlabatını təmin edən dövlət büdcəsi və büdcədən kənar fondlardır. Maliyyə həlqələrinin fəaliyyət dairələrinin, yaranma və istifadə formalarının fərqli olmasına baxmayaraq Azərbaycan Respublikasında vahid maliyyə sistemi mövcuddur. Çünki bütün maliyyə həlqələrinin resurslarının mənbəyi eynidir. Vahid maliyyə sisteminin əsası təsərrüfat subyektlərinin maliyyəsidir, çünki onlar bilavasitə maddi-istehsal prosesinin iştirakçısı və yeni dəyərin yaradıcılarıdır. Mərkəzləşdirilmiş dövlət pul vəsaitləri fondunun mənbəyi isə maddi istehsal sahələrində yaradılan milli gəlirdir. Dövlət maliyyəsi maliyyə sistemində aparıcı rol oynayır və onun iki əsas vəzifəsi var: iqtisadiyyatın bütün sahələrində müəyyən olunmuş inkişaf tempini təmin etmək. Maliyyə resurslarının iqtisadiyyatın sahələri, ölkənin regionları, istehsal və qeyri-istehsal sahələri, mülkiyyət formaları, əhalinin ayrı-ayrı qrupları arasında yenidən bölüşdürülməsi. Maliyyə sisteminin əsas həlqələrinin qarşılıqlı əlaqələri və bir-birindən asılılığı maliyyənin mahiyyəti ilə şərtlənir. Müxtəlif mülkiyyət formasında olan təsərrüfat subyektlərinin maliyyəsi ölkənin vahid maliyyə sisteminin əsası olmaqla ictimai məhsulun və milli gəlirin yaradılması və bölüşdürülməsinə xidmət edir. Mərkəzləşdirilmiş pul fondlarının maliyyə vəsaiti ilə təmin edilməsi təsərrüfat subyektlərinin maliyyə vəziyyətindən asılıdır. Maliyyə resurslarından səmərəli istifadə yalnız dövlətin aktiv maliyyə siyasəti əsasında mümkündür. Dövlət maliyyəsi təsərrüfat subyektlərinin maliyyəsi ilə üzvü surətdə əlaqədardır. Bir tərəfdən ümumdövlət maliyyəsinin əsas həlqəsi

olan dövlət büdcəsinin mənbəyi maddi istehsalda yaradılan milli gəlirdir. Digər tərəfdən geniş təkrar istehsal prosesi təkcə müəssisələrin xüsusi vəsaiti hesabına deyil, həm də büdcə təxsisatları və bank kreditindən istifadə formasında ümumdövlət pul vəsaitləri fondundan maliyyələşdirilir. Müəssisənin xüsusi vəsaiti çatmadıqda o pay haqları əsasında səhmdar kapitalı, yaxud qiymətli kağızlarla əməliyyatlar şəklində borc vəsaitlərin bu işə cəlb edə bilər (18).

1.2. Büdcədən kənar fondların mahiyyəti və təşkil formaları.

Bildiyimiz kimi, Azərbaycanın Respublikasında dövlət maliyyəsinin mühüm həlqələrindən biri də büdcədən kənar fondlardır. Bu fondlar bazarla tənzimlənən iqtisadiyyata keçid dövründə təşəkkül tapmağa başlamışdır. Bu fondların bəziləri əvvəllər büdcə vəsaiti hesabına yaradılırdı. Büdcədən kənar fondlar dövlət maliyyəsinin tərkib hissəsidir. Büdcədən kənar fondlar - əhəlinin müəyyən sosial qruplarının xeyrinə dövlət tərəfindən milli gəlirin yenidən bölgüsü metodudur. Azərbaycan Respublikasında hal-hazırda aşağıdakı mühüm büdcədən kənar fondlar mövcuddur:

- Dövlət Sosial Müdafiə Fondu;
- Dövlət Məşğulluq və Əlillərin Sosial Müdafiə Fondu
- Dövlət Büdcəsinin Ehtiyat Fondu;
- AR Prezidentinin Ehtiyat Fondu;
- Dövlət Neft Fondu;
- Digər məqsədli fondlar (innovasiya fondları, ətraf mühitin qorunması fondu, təbiəti mühafizə fondları və s.) İstənilən səviyyədə yaradılmış büdcədən kənar fondun əsas təyinatı xüsusi məqsədli ayırmalar və sair mənbələr hesabına ayrı-ayrı tədbirlərin maliyyələşdirilməsidir. Burada vəsait yalnız qabaqcadan nəzərdə tutulmuş məqsədə yönəldilə bilər. Büdcədən kənar fondlar idarəetmə səviyyəsinə və funksional məqsədli təyinatma görə iqtisadi, sosial və təbiəti mühafizə xarakterli fondlara bölünür. İdarəetmə səviyyəsinə görə ümumdövlət., respublika, muxtar respublika və rayon əhəmiyyətli (bəzən regional) fondlar mövcuddur. Büdcədən kənar fondların təsnifatı Sxem Büdcədən kənar fondların funksional məqsədli təyinatı İqtisadi Sosial Təbiəti mühafizə xarakterli fondlar Dövlət büdcədən kənar fondlar vasitəsilə aşağıdakı vəzifələri həyata keçirilir:

- əhəlinin sosial müdafiəsi;
- əhəlinin həyat səviyyəsinin yüksəldilməsi;
- əhəlinin sağlamlığının qorunması;
- işsiz əhəlinin sosial müdafiəsi;
- əhəliyə sosial xidmətlərin göstərilməsi.

"Büdcə sistemi haqqında" Azərbaycan Respublikasının Qanununda büdcədən kənar dövlət fondları qanunvericiliyə uyğun olaraq dövlət tərəfindən hüquqi şəxs qisminə təsis edilmiş və dövlət büdcəsində kənar, müstəqil büdcəyə malik olan məqsədli maliyyə fondudur. Başqa sözlə, büdcədən kənar dövlət

fondları dövlət büdcəsindən və Azərbaycan Respublikası subyektlərinin büdcələrindən kənar yaradılan, vətəndaşların konstitutsiya hüquqlarının təmin edilməsi, iqtisadi və sosial xarakterli bəzi tələblərinin ödənilməsi üçün müəyyən edilmiş pul vəsaitləri fondlarıdır. Büdcədən kənar fondlar milli gəlirin yenidən bölüşdürülməsi formalarından biri olub maliyyə münasibətlərinin tərkib hissəsi kimi çıxış edir. Büdcədən kənar fondlar Azərbaycan Respublikası qanunvericiliyi əsasında yaradılır, müstəqil hüquqi şəxs hesab olunur və büdcə sistemi ilə heç bir əlaqəsi yoxdur. Lakin Maliyyə Nazirliyinin xüsusi qərarı ilə əlahiddə hal kimi Azərbaycan Respublikasında büdcədən kənar fondların vəsaiti dövlət büdcəsinin tərkibinə daxil edilmiş və xəzinədarlıq sistemi onun istifadəsinə nəzarət edir. Büdcədən kənar fondların fəaliyyəti xüsusi dövlət aktları ilə rəqlamentləşdirilir. Bu qanunlarda onların yaradılması mənbələri, pul fondlarının təşkil və istifadəsi qaydaları göstərilir. Məşğulluq fondundan istifadə istiqamətləri Dövlət büdcədən kənar fondlarının funksiyası onun büdcəsinin gəlir və xərclərinin formalaşdırılması və bu fondun büdcəsinin icrasına nəzarətdən ibarətdir. Büdcədən kənar fondlar iki yolla yaradılır: büdcədən xüsusilə vacib təyinatla malik müvafiq xərclərin ayrılması və büdcədən kənar fondların öz xüsusi gəlir mənbələri hesabına formalaşdırılması. Büdcədən kənar fondların formalaşdırılması zamanı yenidən bölgü prosesində milli gəlirin səfərbərliyə alınmasının əsas metodları aşağıdakılardır: xüsusi vergilər və yığımlar; büdcə vəsaitləri və istiqrazlar. Büdcədən kənar fondların büdcə gəlirlərinin formalaşdırılması mənbələri aşağıdakılardır:

- büdcə vəsaitləri;
  - müvafiq qanunvericilik aktları ilə nəzərdə tutulmuş məcburi ödəmələr;
  - fiziki və hüquqi şəxslərin könüllü ödəmələri;
  - fondun hüquqi şəxs kimi həyata keçirdiyi kommersiya fəaliyyətindən mənfəət.
- Büdcədən kənar fondlar maliyyə sisteminin tərkib hissəsinə daxil olsada bir sıra mühüm, yalnız onlara xas olan xüsusiyyətlərə malikdir:
- Dövlət idarəetmə və icra hakimiyyəti orqanları tərəfindən yaradılır, ciddi məqsədli təyinatla malikdirlər;
  - Büdcədən kənar fondların vəsaiti büdcənin tərkibinə daxil edilməyən dövlət xərclərini maliyyələşdirmək üçün istifadə olunur;
  - Hüquqi və fiziki şəxslərin məcburi tədiyyələri hesabına təşkil olunur;
  - Ancaq sonradan onlar digər gəlir mənbələrinə də malik ola bilərlər. Fonda sığorta ödəmələri və onların ödənilməsi prosesindəki qarşılıqlı əlaqələr vergi təbiətinə malikdir, vergilər kimi onların da tarifləri dövlət tərəfindən müəyyən edilir və ödənilməsi məcburidir. Büdcədən kənar fondların pul resursları dövlət

mülkiyyətindədir və qanunda nəzərdə tutulduğundan başqa digər məqsədlərə sərf edilməsi qəti qadağandır. Onun həmçinin büdcə vəsaiti kimi sərf edilməsi və hansı məqsədə isə yönləndirilməsi qəti qadağandır. İnkişaf etmiş ölkələrin təcrübəsi göstərir ki, onlarda bu fondların sayı çoxdur və vəsaitlərin həcmi bəzən büdcə vəsaitinə bərabərdir. Eyni zamanda məqsədli proqramların həllində büdcədən kənar fondlar getdikcə daha çox rol oynamağa başlayır. Büdcədən kənar fondların tarixi çox qədimdir. Onların bəziləri hətda büdcə yaranmamışdan çox - çox əvvəl mövcud olmuşdur. Dövlətin iqtisadi vəzifələri genişləndikcə bu proqramları həyata keçirmək üçün xüsusi hesablar və fondlar yaradılırdı.

Büdcədən kənar fondların sayının artması bir sıra səbəblərlə izah olunur:

- iqtisadiyyatın qeyri sabitliyi şəraitində dövlətin təsərrüfat həyatına müdaxiləsi və sahibkarlığa maliyyə köməkliliyi göstərməsi üçün əlavə vəsaitə ehtiyacı yaradıılır.
- bu fondlar müstəqil olanda üçün onun vəsaiti dövlət tərəfindən yeni mühüm, xüsusi diqqət tələb edən vəzifələrin yerinə yetirilməsinə yönəldilə bilər. Məhz ciddi məqsədli təyinatla malik olan büdcədən kənar fondların təşkilə səmərəli dövlət nəzarətini təmin edir.
- büdcədən kənar fondlar müəyyən şəraitdə, daha doğrusu onların müsbət saldo qalığı olarsa büdcə kəsirinin örtülməsi üçün istifadə oluna bilər. Büdcədən kənar fondlar iki qaydada ayrılır:
  - Büdcədən xüsusi əhəmiyyət kəsb edən sahələrə müəyyən xərclərin aparılması hesabına;
  - Xüsusi gəlir mənbəyinə malik olan büdcədən kənar fondların yaradılması.

Büdcədən kənar fondlar öz mahiyyətinə görə iki əsas qrupa bölünür: Sosial təminatlı fondlar və iqtisadi fondlar. Hər iki fondların maddi mənbəyi milli gəlirdir. Milli gəlir vergilər və rüsumlar, istiqrazlar və büdcə vəsaiti şəklində büdcədən kənar fondlara cəlb edilir. Büdcədən kənar fondlar Milli Gəlirin dövlət tərəfindən əhalinin müəyyən sosial qruplarının xeyrinə yenidən bölüşdürülməsi formasıdır. Büdcədən kənar fondlarda cəmlənmiş vəsait sonradan geniş təkrar istehsalın ehtiyacını üçün istifadə olunur. Ümumiyyətlə, belə qəbul edilmişdir ki, dövlət büdcədən kənar fondları dövlətin maliyyə resurslarının sosial-iqtisadi siyasətə uyğun bölüşdürülmə mexanizmlərindən biridir. Bu zaman dövlət əhəli gəlirlərinin bir hissəsini müxtəlif sosial-iqtisadi tədbirlərin maliyyələşdirilməsi məqsədli fondları səfərbərliyə alır. Büdcədən kənar fondlarının formalaşması dövlətin iki əhəmiyyətli vəzifəsinin həllinə şərait yaradır: iqtisadiyyatın öncül sahələrinin əlavə vəsaitlərlə təmin edilməsi və əhəliyə göstərilən sosial xidmətlərin genişləndirilməsi. Tarixən müəyyən edilmişdir ki, büdcədən kənar

fondların büdcədən ayrılması tədricən baş vermişdir. Büdcədən kənar fondların yaranması dövlətin öz maliyyə resurslarının daha səmərəli istifadəsinə şərait yaratmışdır. Büdcədən kənar fondların əsas xüsusiyyəti onun dəqiq təhkim edilmiş gəlir mənbələrinə və bir qayda olaraq, vəsaitlərin məqsədli istifadəsinə malik olmasıdır. Müasir iqtisadi şərait bir tərəfdən maliyyə vəsaitlərinin dövlət səviyyəsində cəmləşməsi, digər tərəfdən isə vacibliyə dərəcəsinə görə ictimai tələbatların ödənilməsi üçün məqsədli pul fondlarının yaradılmasına tələbat yaradır. Bununla əlaqədar olaraq dövlət büdcədən kənar fondları sistemi islahatların əsas istiqamətlərinin müəyyən edilməsinin obyektiv zəruriliyi meydana çıxır. Müasir mərhələdə bu fondların fəaliyyətlərini tənzimləyən qanunvericilik bazasının büdcədən kənar fondların formalaşması və istifadəsinin maliyyə mexanizminin transformasiyasına istiqamətlənən aktiv yenilənməsi həyata keçirilir. Bu baxımdan da dövlət büdcədən kənar fondlarının formalaşması və istifadəsi problemlərinin tədqiqi zərurəti yaranmışdır. Eyni zamanda, büdcədən kənar fondların formalaşması və istifadəsinin maliyyə mexanizminin gələcək transformasiya istiqamətlərinin müəyyən edilməsi hələ də aktual olaraq qalır (10).

1.3. İnkişaf etmiş ölkələrin büdcədənənar fondlarının formalaşması təcrübəsi.

Hazırda bütün dövlətlərdə, o cümlədən sənayecə inkişaf etmiş dövlətlərdə büdcədənənar fondların yaradılması dövlətin qarşısında duran əsas məqsədlərindən biridir. Büdcədənənar fondlar ilk dəfə ABŞ - da yaradılmışdır, sonradan isə bütün dövlətlərdə yayılmağa başlamışdır. Büdcədənənar fondlar dövlətin müxtəlif mənbələrdən maliyyə ehtiyatlarının toplanmasına və həmin ehtiyatlar hesabına özünün sosial iqtisadi məsələlərini həll etməsinə şərait yaradır. Büdcədənənar fondlarla yanaşı sənayecə inkişaf etmiş ölkələrdə elmi tədqiqat fondu, investisiya fondu, kredit fondu, yol fondu, müvafiq yerli fondlar və s. yaradılır. Həmin fondlar büdcədənənar olmasalarda özünəməxsus səciyyə daşıyırlar və "xüsusi fondlar" adı altında nəzərdən keçirilir. Bir sıra ölkələrdə xüsusi iqtisadi fondlar, hərbi - siyasi fondlar, dövlətlərarası fondlar da yaradılır. Xarici ölkələrin maliyyə sistemində xüsusi fondlar əhəmiyyətli yer tutur. Burada toplanmış vəsaitlərin həcmi olduqca böyükdür. Belə ki, Fransada xüsusi fondlar həcminə görə ölkənin dövlət büdcəsinə yaxındır. Yaponiyada xüsusi fondlardan dövlət xərclərinin yarıdan çoxu, Böyük Britaniyada 1/3 — ni maliyyələşdirilir. Xaricdə xüsusi fondlara muxtar və birləşdirilmiş büdcələr, büdcədənənar fondlar, xüsusi smetalar və hesablar aiddir. Onlara hər şeydən əvvəl iqtisadi və sosial funksiyalar həvalə edilir. Dövlət fondların vəsaitlərindən istifadə edərkən istehsal prosesinə qarışa bilər, müəssisələrə subsidiya, kreditlər və habelə borclar verə, əhaliyə sosial xidmət göstərə bilər. Xüsusi fondlar məqsədli xarakter daşıyır. Belə ki, sosial sığorta fondu sığorta olunanlara pensiya və müavinət vermək üçün, kredit fondları sahibkarlara və digər ölkələrə ssuda vermək üçün istifadə olunur. İstifadə olunması məqsədindən asılı olaraq xüsusi fondlar iqtisadi fondlara, elmi - tədqiqat fondlarına, kredit fondlarına, sosial fondlara, şəxsi və əmlak sığortası fondlarına, hərbi — siyasi fondlara, dövlətlərarası fondlara bölünür. İqtisadi fondlar - təsərrüfat prosesinin məqsədi ilə yaranır. Bu fondlara investisiya fondları və modernləşdirmə fondları aiddir. Bu fondlar vasitəsi ilə dövlət və özəl kompaniyaların subsidiyaları və imtiyazlı kreditlər formasında maliyyələşdirilməsi həyata keçirilir. Xüsusi fondlar aşağıdakı qruplara bölünür: Sosial fondlar; İqtisadi fondlar; Elmi-tədqiqat fondlar; Kredit fondlar; Şəxsi və əmlak sığortası; Hərbi – siyasi fondlar. İqtisadi fondlar – təsərrüfat prosesinin tənzimlənməsi məqsədi ilə yaradılır. Bu fondlara investisiya fondlara və modernləşdirmə fondları aiddir. Bu fondlar vasitəsi ilə dövlət və özəl

kompaniyaların subsidiyaları və imtiyazlı kreditlər formasında maliyyələşdirilməsi həyata keçirilir. Xüsusi fondlar aşağıdakı qruplara bölünür: sosial fondlar, iqtisadi fondlar, əmi-dəqiqat fondları, şəxsi və əmlak sığortası fondları, hərbi-siyasi fondlar. Büdcədən kənar fondlar dövlətin maliyyə sisteminin mühüm hissəsidir. Onların yaradılmasında əsas məqsəd mümkün qədər çox vəsait cəlb etmək və onları sosial-iqtisadi məsələlərinin həllinə yönəltməkdən ibarətdir. Büdcədən kənar fondlar pul vəsaitlərinin xüsusi formasıdır. Büdcədən kənar fondlar üçün pul vəsaitlərinin yaradılması və istifadəsinin xüsusi sistemi fəaliyyət göstərir. Dövlətin büdcədən kənar fondları mərkəzi və yerli icra hakimiyyəti orqanlarının sərəncamında olan və məqsədli təyinatla malik olan maliyyə vəsaitlərinin məcmusudur. Tarixən büdcədən kənar fondlar büdcədən tez yaranmışdır. Onların büdcə vəsaitlərindən əsas fərqi məqsədi üzrə istifadə edilməsindən ibarətdir. Maliyyə sisteminin inkişafının müəyyən mərhələsində müxtəlif fondların birlişməsi nəticəsində dövlət büdcəsi yaranmış və bud a bir fond da vəsait çatışmadıqda digər fondun vəsaiti hesabına ödənilməsinə imkan verirdi. Büdcədən kənar fondların dövlətin büdcə sistemində daxil olması prosesi hələ də davam etməkdədir. Məsələn, son illər büdcədən kənar fondların bir hissəsi dövlət büdcəsinin tərkibində daxil edilmiş və məqsədli büdcə fondları statusu artmışdır. Müasir dövrdə büdcədən kənar fondların əhəmiyyəti artır. Bu ilk növbədə fondların büdcədən kənar fəaliyyət göstərməsi üstünlüyü ilə əlaqədardır. Bu üstünlüklərə aiddir: birincisi, fondların muxtar fəaliyyət göstərməsi. İqtisadiyyatın qeyri-sabitliyi və büdcə kəsirinin mövcudluğu şəraitində xüsusi tədbirlərin maliyyələşdirilməsi sabit olaraq büdcədən kənar fondlar vasitəsilə həyata keçirilir. İkinci üstünlüyü ondan ibarətdir ki, büdcədən kənar fondların gəlir hissəsi büdcəyə nisbətən tez dolur və bu da fonda müsbət saldonun mövcudluğu şəraitində büdcənin kreditörü rolunu oynamağa imkan verir. Büdcədən kənar fondların mənbəyi milli gəlir təşkil edir. Bu fondların əsas yaranma mənbələrini sosial sığorta haqları, transfertlər, müəssisə və təşkilatların əmək haqqı fondlarından, balans mənfəətindən məcburi ayırmalardan daxilolmalar, kommersiya və sahibkarlıq fəaliyyətindən daxilolmalar təşkil edir. Sənayecə inkişaf etmiş ölkələrin maliyyə sistemi üçün müxtəlif büdcədən kənar fondlar, həmcinin “xüsusi fondlar” anlayışı altında birlişən birlişdirilmiş büdcələr xarakteridir. İnkişaf etmiş ölkələrin maliyyə sistemi üçün onların əhəmiyyəti böyükdür. Bir sıra ölkələrdə xüsusi fondlar həcminə görə dövlət büdcəsi ilə müqayisə edilə bilər, bir çox ölkələrdə isə bu fondlar vasitəsilə dövlət xərclərinin 1/3 hissəsi, hətta yarısı maliyyələşdirilir. Hüquqi statusundan asılı olaraq xüsusi fondlar dövlət və yerli fondlara

bölinürlər. Dövlət xüsusi fondlarına mərkəzi hakimiyyət orqanlarının sərəncamlarında olan fondlar daxildir. Bu fondlara aiddir: dövlətin valyuta fondu, mərkəzi yol fondu, investisiya fondları, elmi-tədqiqat fondları, pensiya fondu və b. Yerli xüsusi fondlar müxtəlif tədbirlərin kreditləşdirilməsi üçün yaradılan fondlardır. Sosial fondlar əhaliyə sosial yardımın həyata keçirilməsi məqsədilə yaradılan pul vəsaitləri fondlarıdır. Son zamanlar bir sıra obyektiv səbəblərə görə (inkışaf etmiş ölkələrdə həyat səviyyəsinin yaxşılaşması ilə əlaqədar uzunömürlüylüyün artması və s.) sosial ehtiyacların artması müşahidə olunur. Sosial fondların yaradılmasının üç əsas mənbəyi mövcudur: sığorta olunanların və muzzla işləyənlərin sığorta haqları, sahibkarların ödədiyi sığorta haqları, dövlət subsidiyaları. Sığorta olunanların və muzzla işləyənlərin sığorta haqları onların gəlirlərindən çıxılan hissədir. Bir çox ölkələrdə bu haqların dərəcələri faizlə və proporsional olaraq tətbiq edilir, yəni onlar gəlirlərin həcmindən asılı olaraq dəyişmir, sabit olur. Müxtəlif ölkələrdə üzvlük haqlarının dərəcələri aşağıdakı həcmdə müəyyən edilir: Böyük Britaniyada və Fransada - 5,7%, ABŞ-da - 7,15%, Yaponiyada - 5,3% və s. Sahibkarların ödədiyi sığorta haqlarının həcmi müxtəlifdir, məsələn, ABŞ-da 15,3% həcmində kombinə edilmiş dərəcə (muzzla işləyənlərdən və sahibkarlardan birgə) tətbiq olunur. Burada sığorta haqqına cəlb edilmə bazası qabaqcadan müəyyən edilmiş maksimal ümumi əmək haqqıdır (məsələn, ABŞ-da bu məbləğ 50 min dollardır). Maksimum həddi keçdikdə haqq ödənilmir. Sosial fondlara haqq istehsal xərclərinə bərabər tutulur və beləliklə, məhsulun qiymətinə daxil edilir. ABŞ-da çoxlu sayda sosial fondlar vardır. Bunların arasında ən iriləri qocahğın, əlilliyin və ailə başçısının itirilməsinə görə sığorta fondu, dövlət qulluqçularının sığortalanması fondu, ehtiyacı olanlara yardım fondudur. Almaniyada bir neçə fond vardır: fəhlə və qulluqçuların pensiya sığortası fondu, xəstəliyə görə sığorta fondu, işsizliyə görə sığorta fondu. Böyük Britaniyada milli sığorta fondu və dövlət müəssisələrinin pensiya fondu fəaliyyət göstərir. Yaponiyada sağlamlığın sığortası fondu, istehsal zədələnməsindən sığorta fondu və işsizliyə görə sığorta fondu fəaliyyət göstərir. Fransada əhaliyə sosial yardım fondu, xəstəliyin, əlilliyin, analığın sığortalanması fondu, pensiya fondu, ailələrə yardım fondu və işsizlərə yardım milli fondu xidmət edir. İqtisadi fondlar təsərrüfat prosesinin tənzimlənməsi məqsədilə yaradılır. Bu fondlara investisiya fondları və modernləşdirmə fondları aiddir. Bu fondlar vasitəsilə dövlət və özəl kompaniyaların subsidiyaları və imtiyazlı kreditlər formasında maliyyələşdirilməsi həyata keçirilir. ABŞ-da iqtisadiyyatın yenidən qurulması və inkışafı fondu fəaliyyət göstərir və bu fondun yaranmasının əsas mənbəyi federal

büdcənin vəsaitləridir. Fransada iqtisadi və sosial inkişaf fondu (mənbəyi - ssuda kapitaları bazarında yerləşdirilən istiqrazlar, mərkəzi büdcənin vəsaitləri), sənaye adaptasiya fondu (mənbəyi - mərkəzi büdcənin vəsaitləri), konyunktura fondu (mənbəyi - konyunktura vergisi) fəaliyyət göstərir. Yaponiyada investisiya büdcəsi (mənbəyi — əmanət, sığorta və pensiya vəsaitləri) fəaliyyət göstərir. Elmi-tədqiqat fondları. Elmi-tədqiqat fondları sənayedə və tikintidə elmi-tədqiqat işlərinin maliyyələşdirilməsi, həmçinin fundamental tədqiqatları həyata keçirən dövlət elmi mərkəzinin saxlanması üçün istifadə edilir. ABŞ-da milli elmi fond (mənbəyi — federal büdcənin vəsaiti, sənaye müəssisələrinin mənfəətindən ayırmalar, universitetlərin və kolleclərin üzvlük haqları), standartlar bürosunun elmi fondu (mənbəyi — federal büdcənin vəsaiti) fəaliyyət göstərir. Böyük Britaniyada tədqiqatların inkişafı üzrə milli korporasiya fondu (mənbəyi — ixtitardan istifadə hüququ verən lisenziyaların satışından gəlir, uzunmüddətli imtiyazlı dövlət krediti, mərkəzi büdcədən subsidiyalar) fəaliyyət göstərir. Kredit fondları - dövlət banklarının, əmanət kassalarının, digər kredit institutlarının qaytarılmaq və faizli şərtlərlə verilən vəsaitləridir. Bu fondlardan istifadə etmək hüququna dövlət sifarişlərini yerinə yetirən hüquqi şəxslər və ya inkişaf etmiş ölkələrin dövlət proqramları ilə işləyənlər malikdirlər. ABŞ-da fermer kreditinin inzibati fondu, mənzil tikintisinin imtiyazlı kreditləşdirilməsi fondu (mənbəyi - xəzinədarlığın vəsaiti, qiymətli kağızlar emissiyası), ABŞ-m ixrac-idxal bankı fondu (mənbəyi - bankın vəsaiti, qiymətli kağızlar emissiyası) fəaliyyət göstərir. Fransada Fransanın Bank fondu (mənbəyi - Milli Bankın vəsaitləri, fondun qiymətli kağızlar emissiyası), xarici ticarət bankı fondu (mənbəyi — xarici ticarət Bankı vəsaiti, xüsusi istiqrazlar emissiyası) fəaliyyət göstərir. Yaponiyada mənzil tikintisinin maliyyələşdirilməsi korporasiyası fondu, kiçik və orta müəssisələrin maliyyələşdirilməsi korporasiyası fondu, Yaponiyanın ixrac-idxal bankı fondu (mənbəyi - büdcə vəsaitləri, kreditlərin verilməsindən gəlirlər) fəaliyyət göstərir. Sənayecə inkişaf etmiş ölkələrin maliyyə sistemi üçün müxtəlif büdcədən kənar fondlar, həmçinin "xüsusi fondlar" anlayışı altında birləşən birləşdirilmiş büdcələr xarakterikdir. İnkişaf etmiş ölkələrin maliyyə sistemi üçün onların əhəmiyyəti böyükdür. Bir sıra ölkələrdə xüsusi fondlar həcminə görə dövlət büdcəsi ilə müqayisə edilə bilər, bir çox ölkələrdə isə bu fondlar vəsaitlə dövlət xərclərinin 1/3 hissəsi, hətta yarısı maliyyələşdirilir (4).

II FƏSİİ: AZƏRBAYCAN RESPUBLİKASINDA BÜDCƏDƏNKƏNAR FONDLARIN FORMALAŞMASI VƏ MÜASİR VƏZİYYƏTİNİN TƏHLİLİ

2.1. Azərbaycan Respublikasında büdcədənkənar fondların formalaşması xüsusiyyətləri.

Azərbaycan iqtisadi müstəqilliyə addım atdığı dövrdən bəri digər iqtisadi təsir alətləri kimi maliyyə münasibətlərinin də təkmilləşməsi və bazar iqtisadiyyatı münasibətlərini təqədimdən bəri tətbiq edən İEÖ'lərin tətbiq etdiyi metodlar tətbiq edilməyə başlandı. Bu tip iqtisadi təsir vasitələrindən də ən mühümü dövlətin sosial və iqtisadi problemlərə olan müdaxiləsi buna görə xüsusi təyinatlı fondlar yaradılması oldu.

Azərbaycan Respublikasının SSRİ – nin tərkibinə daxil olduğu dövrdə burada əsasən büdcə vəsaiti hesabına təşkil olunan xüsusi dövlət fondları yaradıldı. lakin mülkiyyət formalarının dəyişməsi respublikada indiyədənkə mövcud olmayan problemlərin yaranmasına gətirib çıxartdı. Buraya işsizliyin artması, qeyri – istehsal sahələrində sosial problemlərin kəskinləşməsi, büdcə kəsirinin sürətlə artması və s. aiddir. Bütün bu problemlər dövlətin sərəncamında parlament tərəfindən nəzarət edilməyən müəyyən qədər vəsaitlərin toplanmasını zəruri etdi. Bu vəsaitlər büdcədənkənar fondlar şəklində təşkil olunmağa başlandı. Azərbaycan Respublikasında bu fondların yaranmasının başlanğıcı 1992 – ci ildən qoyulsada əsaslı dönüş ili 1994 – cü il hesab olunur.

1994 – cü ildən başlayaraq Azərbaycan Respublikasında büdcədənkənar fondların yaradılması dövlət tərəfindən tənzimlənməyə başlandı. 1994 – cü il fevral ayının 16 – da YoI fondunun yaradılması haqqında prezident fərmanı ilə Azərbaycanda büdcədənkənar fondların yaradılması prosesi təşəkkül tapmağa başladı. Bu fondların yaradılması üçün dünya təcrübəsindən istifadə olunsada ölkəmizim milli xüsusiyyətləri nəzərə alındı.

Büdcədənkənar dövlət sosial fondları qanunvericilik orqanları tərəfindən təsdiq edilmiş fondlar haqqında qaydaya və ya mövcud qanuna uyğun olaraq İcra Hakimiyyəti orqanları tərəfindən təsdiq edilmiş qaydalarla fəaliyyət göstərir.

Büdcədənkənar dövlət məqsədli fondların səmərəli və məqsədyönlü xərclənməsinə nəzarəti AR – nın Maliyyə Nazirliyi həyata keçirir. Büdcədənkənar dövlət məqsədli fondlarının fəaliyyətinin tənzimlənməsi üzrə səlahiyyət Respublika Xəzinədarlığına həvalə edilmişdir.

Büdcədən kənar fondlar müxtəlif əlamətlərinə görə aşağıdakı kimi təsnifləşdirilir: müddətinə görə: daimi və müvəqqəti məqsədlərinə görə: sosial müdafiə, iqtisadi və digər mənsubuyyyətinə görə : mərkəzi dövlət və yerli fondlara bölünürlər. Büdcədən kənar məqsədli dövlət fondları sosial yönümə və ciddi məqsədli təyinatla mülkiyədir. Məqsədli təyinatından asılı olaraq büdcədən kənar dövlət fondları iki qrupa bölünür:

məqsədli sosial fondlar. məqsədli iqtisadi fondlar.

Azərbaycan Respublikasında büdcədən kənar məqsədli dövlət sosial fondlarına aşağıdakılar daxildir:

Dövlət Sosial Müdafiə Fondu; əhəlinin məşğulluğuna kömək fondu; əlillərin sosial müdafiə fondu.

Azərbaycan Respublikası prezidentinin 30 sentyabr 1992 – ci il 233 sayılı fərmanına əsasən Azərbaycan Respublikasının Pensiya Fondu və Azərbaycan Respublikasının Sosial Sığorta Fondu bazasında Azərbaycan Dövlət Sosial Müdafiəsi Fondu, Azərbaycanda işsizlik problemini həll etmək və işsizlərə yardım etmək məqsədi ilə isə “Azərbaycan Respublikasında Əhəlinin Məşğulluğu haqqında” 27 iyun 1991 – ci il tarixli 146 sayılı Azərbaycan Respublikasının qanununa uyğun olaraq Azərbaycan Respublikasının Nazirlər Kabinetinin 12 iyun 1992 – ci il 212 sayılı qərarı ilə Azərbaycan Respublikasında Əhəlinin Məşğulluğuna Kömək dövlət fondu yaradılmışdır.

Məşğulluq fondu müstəqil maliyyə sistemi kimi respublika səviyyəsində və yerli səviyyədə yaradılır və dövlət əhəlinin məşğulluğu siyasətinin həyata keçirilməsi tədbirlərini maliyyələşdirilməsi üçün istifadə edir. Məşğulluq Fondunun vəsaiti Məşğulluq Xidməti İdarəsinin sərəncamındadır. Məşğulluq fondu bütün mülkiyyətdən olan müəssisə və təşkilatların, respublika və yerli büdcələrin vəsaiti və s. mənbələr hesabına yaradılır. Bu fonda könüllü olaraq fiziki və hüquqi şəxslər də vəsait ödəyə bilərlər. Məşğulluq fonduna ödəniş müəssisələrin əməyinin ödənilməsinə yönəldilən vəsaitin 2 faiz miqdarında təyin edilir və bu məsrəflər maya dəyərində daxil edilir. Əhəlinin məşğulluq fondunun əsas hissəsini işləməyənlərə müavinət verilməsi xərcləri təşkil edir. Müavinət verilərək onların işlədiyi müddətdə aldıkları orta aylıq əmək haqqı əsas götürülür. Əhəlinin məşğulluq fondunun vəsaitindən vergi, dövlət və gömrük rüsumları alınmır. Azərbaycan Respublikasının Əlillərin Sosial Müdafiə Fondu “Əlilliyin qarşısının alınması əlillərin reabilitasiyası və sosial müdafiəsi haqqında” 25 avqust 1992 – ci il tarixli 284 sayılı Azərbaycan Respublikası qanununa əsasən fəaliyyət göstərir və Əlillərin Sosial Müdafiə Fondu Azərbaycan Respublikasının Nazirlər Kabinetinin “Azərbaycan Respublikasının Əlillərin Sosial Müdafiə Fondunun

yaradılması barədə ” 1993 – cü il 5 avqust tarixli qərarı ilə yaradılmışdır. ƏliPərin Sosial Müdafiə Fondunun büdcəsi mülkiyyət formasından asılı olmayaraq respublika ərazisində fəaliyyət göstərən müəssisə, idarə və təşkilatların mənfəətindən 1 faiz məcburi ayırmaIar hesabına formalaşır. Azərbaycanı büdcədən kənar dövlət fondlarının hüquqi – normativ bazası 31 dekabr 1991 – ci il tarixli 40 saylı Azərbaycan Respublikasının qanunu ilə yaradılmışdır. ƏliPərin Sosial Müdafiəsi Fonduna ödəniş 1994 – cü il 24 iyun tarixli 83 saylı qanunla tənzimlənirdi. Bu qanuna əsasən fondun vəsaiti mülkiyyət formasından asılı olmayaraq müəssisə, idarə və təşkilatların mənfəətindən ayırma və büdcə vəsaiti hesabına formalaşır.

Bundan başqa respublikamızda ayrı – ayrı iqtisadi xarakterli iqtisadi fond: Dövlət Yol Fondu, Sahibkarlığa Yardım Milli Fondu, Təbiəti Mühafizə Fondu fəaliyyət göstərmişdir.

1991 – ci ildə Azərbaycan Respublikası öz dövlət müstəqilliyini elan etdikdən sonra ölkənin müstəqillik əldə etməsinin davamı olaraq yeni iqtisadi münasibətlərə keçid, özəl sektorun yaradılması və inkişaf etdirilməsi bu səbəbdən də ona əlverişli maliyyə dəstəyi verə biləcək milli maliyyə qurumlarının yaradılması zərurətinin əsas vəzifələrindən qarşıya çıxdığı bir zamanda 12 oktyabr 1992 – ci ildə “Azərbaycan Respublikası Sahibkarlığa Kömək Milli Fondunun əsasnamə ” – nin təsdiq edilməsi ilə sahibkarlığa o cümlədən kiçik və orta biznesə dövlət büdcəsinin vəsaiti hesabına güzəştli kreditlər verəcək ilk maliyyə qurumunun əsası qoyulmuş və bu qurumun fəaliyyəti ilə bağlı lazımı tədbirlər görülməsi Azərbaycan Respublikasının Nazirlər Kabinetinə tapşırılmışdır. Azərbaycan Respublikası Nazirlər Kabinetinin 1997 – il 29 sentyabr tarixli 110 nömrəli qərarı ilə “ dövlət büdcəsinin kiçik sahibkarlığa investisiya yardımı ” maddəsində nəzərdə tutulan vəsaitin bölüşdürülməsi və istifadəsi haqqında əsasnamə təsdiq edildikdən sonra Sahibkarlığa Kömək Milli Fondunun vəsaitlərinin yerləşdirilməsi qaydalarında edilmiş dəyişikliklər nəticəsində sahibkarlıq subyektlərinə güzəştli kreditlərin verilməsi Dövlət Antiinhisar Siyasəti və Sahibkarlığa Kömək Komitəsinin təklifləri əsasında Azərbaycan Respublikası Nazirlər Kabinetinin müvafiq qərarları ilə Azərbaycan Respublikası Maliyyə Nazirliyi tərəfindən ayrılan vəsait hesabına keçirilmişdir.

Sahibkarlığa Kömək Milli Fondunun fəaliyyətinin Azərbaycan iqtisadiyyarının inkişafına prioritetləri və mərhələlər üzrə həlli tələb olunan vəzifələrə uzlaşdırılması, sahibkarlığa dövlət dəstəyinin gücləndirilməsi və bu fəaliyyətin genişləndirilməsinin təmin edilməsi məqsədi ilə ümummilli lider Heydər Əliyevin 2002 – ci il 27 avqust tarixli, 779 nömrəli fərmanı ilə “ Azərbaycan Respublikası Sahibkarlığa Kömək Milli

Fondu haqqında əsasnamə ” – nin və “ Azərbaycan Respublikası Sahibkağığa Kömək Milli Fondunun vəsaitinin istifadəsi qaydaları ”- nin təsdiq edilməsi ilə Sahibkağığa Kömək Milli Fondunun

fəaliyyəti və sahibkarlıq subyektlərinin investisiya layihələrinin güzəştli şərtlərlə maliyyələşdirilməsi mexanizminin yenidən qurulması bu maliyyə qurumunun inkişafında dönüş nöqtəsi olmuşdur.

Azərbaycan Respublikasının SSRİ – nin tərkibinə daxil olduğu dövrdə burada əsasən büdcə vəsaiti hesabına təşkil olunan xüsusi dövlət fondları yaradıldı. lakin mülkiyyət formalarının dəyişməsi respublikada indiyədənkə mövcud olmayan problemlərin yaranmasına gətirib çıxartdı. Buraya işsizliyin artması, qeyri – istehsal sahələrində sosial problemlərin kəskinləşməsi, büdcə kəsirinin sürətlə artması və s. aiddir.

1994 – cü ildən başlayaraq Azərbaycan Respublikasında büdcədənkənar fondların yaradılması dövlət tərəfindən tənzimlənməyə başlandı. 1994 – cü il fevral ayının 16 – da YoI fondunun yaradılması haqqında prezident fərmanı ilə Azərbaycanda büdcədənkənar fondların yaradılması prosesi təşəkkül tapmağa başladı. Bu fondların yaradılması üçün dünya təcrübəsindən istifadə olunsada ölkəmizim milli xüsusiyyətləri nəzərə alındı.

2.2 Azərbaycanca fəaliyyət göstərən büdcədən kənar fondların formalaşmasının müasir vəziyyətinin tədqiqi.

Bu günkü Azərbaycan Respublikası Dövlət Sosial Müdafiə Fondunun formalaşması tarixi, ölkəmizdə iqtisadi münasibətlərin, eləcə də sosial sığorta və pensiya təminatı üzrə köklü dəyişikliklərin dinamikası ilə birbaşa əlaqəlidir. Məlum olduq kimi, SSRİ dövründə Azərbaycanda sosial sığorta və pensiya məsələləri müstəqil respublika qanunvericiliyi çərçivəsində deyil, ümumittifaq qanunvericiliyi çərçivəsində inkişaf etmişdir. Sovet pensiya təminatı sistemi «haqqı ödəmədən sığorta» prinsipi ilə qurulmuşdu. Zəruri maliyyə vəsaitləri yalnız dövlət büdcəsi və ya müəssisələrinin ödənişlərindən götürülürdü. Bu tipli pensiya təminatının maliyyə modeli, habelə pensiyaçıların sayının müntəzəm olaraq artması mövcud pensiya sisteminin sabit fəaliyyətinə mənfi təsir göstərirdi. 1980-ci illərdə ölkədə təsərrüfat formalarının dəyişməsi, əksər müəssisələrin təsərrüfat hesabı və özünümaliyyəlməyə keçməsi onlarda çalışan işçilərin gələcək təminatını çətinləşdirirdi. 1990-cı ildə SSRİ Sosial Sığorta Fondu yaradıldı və tabeçiliyindən asılı olmayaraq, bütün müəssisə, idarə, təşkilat, kooperativ, sovxoz, kolxoz və digər təşkilatların onun hesabına ayırmalar etməsi qərara alındı. Bundan sonra "Azərbaycan SSR-də sosial sığorta üzrə idarəçiliyin təkmilləşdirilməsi və maliyyələşdirmə qaydası haqqında" Azərbaycan SSR Nazirlər Kabinetinin və Həmkarlar İttifaqlarının Azərbaycan Respublika Şurasının qərarı ilə (08.05.1991) Həmkarlar İttifaqlarının Azərbaycan Respublikası Şurasının nəzdində Azərbaycan SSR Sosial Sığorta Fondu yaradıldı. Azərbaycan xalqının öz dövlət müstəqilliyini bərpa etməsi haqqında Konstitusiyaya aktı elan edildikdən sonra respublikanın dövlət təsisatlarının yenidən təşkilinə başlandı. Azərbaycan Respublikası Prezidentinin Fərmanı ilə (16.12.1991) SSRİ Pensiya Fondunun Azərbaycan şöbəsi Azərbaycan Respublikasının Pensiya Fonduna çevrildi. "Sosial Sığortaya və Məşğulluq Fonduna normativ ayırmalar haqqında" Azərbaycan Respublikasının 31 dekabr 1991-ci il tarixli Qanununun bəzi maddələrinə əlavə və dəyişikliklərin edilməsi haqqında" Azərbaycan Respublikası Qanunu ilə 1 iyun 1992-ci il tarixdən sosial sığorta üzrə ayırmaların əməyin ödənişi fondunun 40%-ni təşkil etdiyi müəyyən olundu. Qeyd olunan məbləğin 85%-nin Respublika Pensiya Fonduna, 15%-inin isə Sosial Sığorta Fonduna daxil olması nəzərdə tutuldu. Sosial sığorta və pensiya təminatının maliyyələşdirilməsi sahəsində idarəetmənin təkmilləşdirilməsi məqsədilə Azərbaycan Respublikası Prezidentinin 30 sentyabr 1992-ci il tarixli "Azərbaycan Respublikası Dövlət Sosial Müdafiə Fondunun yaradılması haqqında" Fərmanı ilə Azərbaycan Respublikası Pensiya Fondu və Azərbaycan Respublikasının Sosial Sığorta Fondu

bazasında Azərbaycan Respublikası Dövlət Sosial Müdafiə Fondu (DSMF) yaradıldı. Müstəqil maliyyə-bank sisteminə malik olan DSMF-yə Azərbaycan Respublikası ərazisində dövlət pensiya təminatının, müavinət və ödəniş xərclərinin maliyyələşdirilməsi başlıca vəzifə kimi həvalə olundu. Azərbaycan xalqının öz dövlət müstəqilliyini bərpa etməsi haqqında konstitusiya aktı elan edildikdən sonra respublikanın dövlət təsisatlarının yenidən təşkilinə başlandı. Azərbaycan Respublikası prezidentinin fərmanı (16.12.1991) SSRİ Pensiya Fondunun Azərbaycan şöbəsi Azərbaycan Respublikası Pensiya Fonduna çevrildi. Sosial sığorta və pensiyanın maliyyələşdirilməsi sahəsində idarəetmənin təkmilləşdirilməsi məqsədi ilə Azərbaycan Respublikası Prezidentinin 30 sentyabr 1992-ci il tarixli "Azərbaycan Respublikası Dövlət Sosial Müdafiə Fondunun yaradılması haqqında" fərmanı ilə Azərbaycan Respublikası Pensiya Fondu və Azərbaycan Respublikasının Sosial Sığorta Fondu bazasında Azərbaycan Respublikası Dövlət Sosial Müdafiə Fondu yaradıldı. Müstəqil maliyyə - bank sisteminə malik olan DSMF - yə Azərbaycan Respublikası ərazisində dövlət pensiya təminatının, müavinət və ödəniş xərclərinin maliyyələşdirilməsi başlıca vəzifə kimi həvalə olundu. Ölkədə sosial sığorta və pensiya təminatı məsələlərinin Avropa standartlarına uyğun qaydada tam formalaşmasını nəzərdə tutan Azərbaycan Respublikası prezidentinin 17 iyul 2001 - ci il tarixli sərəncamı ilə təsdiq olunmuş "Azərbaycan Respublikasında pensiya islahatı konsepsiyası" - nın icrası məqsədi ilə 2001-2005-ci illərdə həyata keçirilən tədbirlər DSMF — nun fəaliyyətinin keyfiyyətlə yenidən qurulmasını şərtləndirmişdir. Azərbaycan Respublikası Dövlət Sosial Müdafiə Fondu Azərbaycan Respublikasında məcburi dövlət sosial sığortası, əmək pensiyaları sahəsində idarəetməni həyata keçirən mərkəzi icra hakimiyyəti orqanıdır. Fondun aşağıdakı vəzifələri vardır: - qanunvericiliklə müəyyən edilmiş miqdarda məcburi dövlət sosial sığorta haqlarının toplanmasını təşkil etmək; - öz səlahiyyətləri daxilində məcburi dövlət sosial sığortası, əmək pensiyaları sahəsində qanunvericilik aktlarının tələblərinin yerinə yetirilməsinə və vəsaitlərin - təyinatı üzrə istifadəsinə nəzarəti həyata keçirmək; - məcburi dövlət sosial sığorta vəsaiti və dövlət büdcəsi vəsaiti hesabına ölkədə bütün əmək pensiyalarının maliyyələşdirilməsini həyata keçirmək; - qanunvericilik çərçivəsində özünün müntəzəm ödəmə qabiliyyətini təmin edən tədbirlər görmək; - sosial sığorta ödəmələrinin vaxtında hesablanılıb ödənilməsinə təmin etmək. Fond bu vəzifələrlə yanaşı aşağıdakı funksiyaları həyata keçirir: - fondun növbəti il üzrə təsdiq olunmuş büdcəsinin gəlir və xərclər göstəricilərinə uyğun olaraq yerli orqanların gəlir və xərclər proqnozunu təsdiq edir; - əhalinin sosial müdafiəsi ilə bağlı təkliflərin hazırlanmasında iştirak edir; - məcburi dövlət sosial sığortasının inkişafı və təkmilləşdirilməsinə dair təkliflər verir; - məcburi dövlət sosial sığorta vəsaitlərini idarə edir, əmək pensiyaları sahəsində idarəetməni, əmək pensiyalarının təyin edilməsini,

maliyyələşdirilməsini və ödənilməsinə nəzarəti həyata keçirir. - məcburi dövlət sosial sığortası üzrə sığorta iştirakçılarının uçota alınması və uçotdan çıxarılması qaydalarını müəyyən edir; - qanunvericiliyə uyğun olaraq məcburi dövlət sosial sığorta haqlarının uçotu, hesablanması və toplanması qaydalarını müəyyən edir; - qanunvericilik çərçivəsində sığortaedənlərdə məcburi dövlət sosial sığorta haqlarının düzgün hesablanmasına, xərclənməsinə və ödənilməsinə nəzarət edir; - sığortaedənlərin məcburi dövlət sosial sığortası üzrə hesablarını qəbul edir; - fondun büdcəsinin icrası haqqında qanunvericiliklə müəyyən olmuş orqanlardan aylıq, rüblük və illik hesabatlar alır, ümumiləşdirir və onları aidıyyəti orqanlara təqdim edir; - sığorta olunana dövlət sığorta şəhadətnaməsi verir; - maliyyə vəziyyəti müvəqqəti pisləşmiş sığortaedənlərə məcburi dövlət sosial sığorta ödəmələrinin verilməsinə yardım edir.

Bildiyimiz kimi, 2009 - cu ildən Azərbaycanın pensiya təminatı sistemi tamamilə avtomatlaşdırılmışdır. "Azərbaycan Dövlət Sosial Müdafiə Fondu gələcəkdə tamamilə avtomatlaşdırılmış pensiya təminatı sisteminə keçmək niyyətindədir. Hazırki sistem pensiyaların əlavə edilməsi zamanı Fond üçün əlavə problemlər yaradır. Hazırda Azərbaycanda pensiya təminatı sistemi təxminən 90 faiz avtomatlaşdırılıb. Bundan başqa, gələcəkdə Fondun üç əsas vəzifəsi aşağıdakılar olacaq: pensiyaların baza hissəsinin indeksləşdirilməsinin apanılması — bu, təxminən 20 faiz səviyyəsində gözlənilir; sayı 1,290 mln. nəfərə çatacaq yeni pensiyaçıların maliyyələşdirilməsi; ölkədə inflyasiyanın səviyyəsindən asılı olaraq, pensiyaların baza hissəsinin artırılması. Qeyd edək ki, Dövlət Neft Fondu üçün dövlət büdcəsindən transfertlər azaldılacaq və yalnız büdcə təşkilatlarının borcları ödənildikdən sonra transfertlər bərpa olunacaq.

2013-cü ildə də icbari sosial sığorta üzrə ayırımların yığılması ilə bağlı problemlər olmamışdır. 2014 - cü ildə Fondun büdcəsində icbari sosial sığorta üzrə ayırımlar 1,27 mİrd. manat məbləğində təşkil etmişdir. 2015 – ci ildə Fondun büdcəsində icbari sosial sığorta üzrə ayırımlar 1,95 mİrd. manat məbləğində nəzərdə tutulmuşdur. Özəl sektordan yığımların həcmnin 45,3 faiz səviyyəsində artacağı gözlənilir. Aparılmış təhlilə əsasən, 2013-cü ildə Dövlət Sosial Müdafiə Fondunun gəlirləri 1977,9 mln. manat təşkil etmişdir ki, bu da 2012-ci ilin faktiki göstəricisindən 37,2 mln. manat və ya 1,9 faiz çoxdur. 2013-cü ildə məcburi dövlət mİn. manat və ya 3,4 faiz yuxarı olmaqla 2012 faiz və ya 120,4 mln. manat artaraq 1120,8 mln. manat t 1. Məcburi dövlət sosial sığorta haqları 1.1. Büdcə təşkilatları üzrə 1.2. Qeyri-büdcə təşkilatları üzrə 2. Dövlət büdcəsindən ayırımlar (transfert) 3. Sair gəlirlər CƏMİ GƏİİRİƏR cbari dövlət sosial sığorta haqları üzrə daxiİoİmalar ya 3,4 faiz yuxarı olmaqla 2012-ci ilin müvafiq dövrün ya 120,4 mln. manat artaraq 1120,8 mln. manat təşkil etmi icra, % icra, +;- 1000,4 1084,4 1120,8 103,4 388,0 479,0 411,0 85,8 kiİatları üzrə 612,5 605,4 709,9 117,3 n ayırımlar 828,3 852,2 852,2 100,0 5,2 4,0 4,9 122,7 1833,9 1940,6 1977,9

101,9 Əvvəlki ilin müvafiq dövründə fakt Hesabat dövründə proqnoz Hesabat dövründə fakt Proqnozun icrası Cədvəl daxilolmalar faktiki 36,4 ci ilin müvafiq dövrünə nisbətən 12,0 şkil etmişdir. icra, +/- nisbət, %- İlə mütləq (+, -) 36,4 12,0 120,4 -68,0 5,9 23,0 104,4 15,9 97,4 0,0 2,9 23,9 0,9 -5,0 -0,3 37,3 7,9 144,1 mln. manat Proqnozun icrası Əvvəlki ilin müvafiq dövrü ilə müqayisə Məcburi dövlət sosial sığortaya mIn. manatı qeyri-büdcə Həmin sektorun öd mIn. manat və ya 17,3 faiz, 97,4 mln. manat yuxarı olmu fiziki şəxslərin və torpaq pay mülkiyyətçilərinin Nəticə fəaliyyəti ilə məşğul olan fiziki mülkiyyətçilərinin daxilolmaları isə sosial sığortaya haqları üzrə daxilolmaların 63,3 faizi v büdcə sektorunun payına düşür. min sektorun ödədiyi məcburi dövlət sosial sığortaya haqlarının m ya 17,3 faiz, əvvəlki ilin müvafiq dövrünə nisbətən 97,4 mln. manat yuxarı olmuşdur. Bu dövrdə sahibkarlıq fəaliyyət torpaq pay mülkiyyətçilərinin sosial sığortaya haqlarının m ya 17,3 faiz, əvvəlki ilin müvafiq dövrü ilə müqayisə şğul olan fiziki şəxslərdən daxilolmalar 40,7 faiz, torpaq pay n daxilolmaları isə 18,5 faiz artmışdır. daxilolmaların 63,3 faizi və ya 709,9 orta haqlarının məbləği 104,4 etən isə 15,2 faiz və ya ailiyyəti ilə məşğul olan rinin sosial sığortaya cəlb edilməsi müqayisədə sahibkarlıq alar 40,7 faiz, torpaq pay 2013-cü ildə büdcə manat təşkil etmiş və faktiki Sair gəlirlər (sanatoriya s.) üzrə daxilolmalar 4,9 mln. manat t Dövlət büdcəsində hesabına köçürülmüşdür (9).

Daxilolmaların s maliyyələşdirilməsinə imkan vermiş 2013-cü ildə Azərbaycan Respublikasının Dövlət xərcləri 1890,5 mln. manat olmu 1. Əhaliyə ödənişlər 1.1. Əmək pensiyalarının ödənilməsi xərcləri 1.2. M.D.S.S. üzrə müavinət xərcləri 2. Digər xərclər CƏMİ XƏRCİƏR büdcədən maliyyələşən təşkilatlar üzrə daxilolmalar 411 mln. faktiki 85,8 faiz icra olunmuşdur. r (sanatoriya-kurort yollayışlarının qismən dəy daxilolmalar 4,9 mln. manat təşkil etmişdir. ən 852,2 mln. manat məbləğində transfert Fondun x şdür. Daxilolmaların səviyyəsi pensiya və müavinət imkan vermişdir. rbycan Respublikasının Dövlət Sosial Müdafiə ri 1890,5 mln. manat olmuşdur. icra, % icra, +/- 1774,5 1894,0 1847,5 97,5 1732,9 1844,0 1803,5 97,8 41,6 50,0 44,0 88,1 35,1 46,6 43,0 92,2 1809,6 1940,6 1890,5 97,4 Əvvəlki ilin müvafiq dövründə fakt Hesabat dövründə proqnoz Hesabat dövründə fakt Proqnozun icrası daxilolmalar 411 mln. yerinin ödənilməsi və transfert Fondun xəzinə müavinətlərin vaxtında t Sosial Müdafiə Fondunun icra, +/- nisbət, %- İlə mütləq (+, -) -46,5 4,1 73,0 -40,5 4,1 70,6 -6,0 5,9 2,4 -3,6 22,5 7,9 -50,1 4,5 80,9 mln. manat Proqnozun icrası Əvvəlki ilin müvafiq dövrü ilə müqayisə 2013-cü ildə pensiya v tərəfindən 1847,5 mln. manat v 73,0 mln. manat və ya 4,1 faiz çoxdur. Pensiya x dövrünə nisbətən 4,1 faiz v etmişdir. Azərbaycan Respublikası ildə növ əmək pensiyalar qiymətləri indeksinə uy tətbiq olunmuşdur. 2013-cü ildə əhaliy bunun da 31,6 faizi hamil müvəqqəti itirilməsinə payına düşür. Azərbaycan Respublikası Dövlət mIn. manat (o cümlədən orqanlarının saxlanılmasına 14,6 mln. manat, pensiya v çatdırılması, bank əmə mln. manat, Azərbaycan H pensiya və müavinətlərin

maliyyələşdirilmənin 1847,5 mln. manat vəsait yönəldilmişdir ki, bu da ya 4,1 faiz çoxdur. Pensiya xərcləri 2012-ci ilin 4,1 faiz və ya 70,6 mln. manat artaraq 1803,5 mln. manat Azərbaycan Respublikası Prezidentinin müvafiq sərəncamına görə pensiyalarının sığorta hissəsinə 1,1 faizlik (2012-ci ilə uyğun), 1 sentyabrından isə baza hissəsinə həliyə 44,0 mln. manat məbləğində müavinətinin 31,6 faizi həliyə və doğuma görə, 29,9 faizi görə, 15,1 faizi dəfn üçün, 23,4 faizi isə Azərbaycan Respublikası Dövlət Sosial Müdafiə Fondunun digər dövlət sosial müdafiə fondunun aparatının və orqanlarının saxlanılmasına 14,6 mln. manat, pensiya və müavinətlərinin aparılması üzrə xidmət haqqı Azərbaycan Həmkarlar İttifaqları Konfederasiyası vasitəsilə şirətilməsi üçün Fondun ki, bu da əvvəlki ilə nisbətən 2012-ci ilin müvafiq ya 70,6 mln. manat artaraq 1803,5 mln. manat təşkil etməsinə əsasən 2013-cü ilin 1,1 faizlik (2012-ci ilin istehlak əsinə 15 manatlıq artım müavinət ödənilmişdir ki, , 29,9 faizi əmək qabiliyyətinin üçün, 23,4 faizi isə digər müavinətlərin Fondunun digər xərcləri 43,0 Fondunun aparatının və yerli müavinətlərin həliyə t haqqı xərclərinə 12,3 itifaqları Konfederasiyası vasitəsilə maliyyələşdirilən xərclərə 14,9 mln. manat) təşkil etmişdir ki, bu da 2012-ci ilin müvafiq dövrünün göstəricisindən 7,9 mln. manat və ya 22,5 faiz çoxdur. Azərbaycan Respublikası Dövlət Sosial Müdafiə Fondunun digər xərcləri 20,9 mln. manat (o cümlədən Dövlət Sosial Müdafiə Fondunun aparatının və yerli orqanlarının saxlanılmasına 9,0 mln. manat, pensiya və müavinətlərin həliyə çatdırılması, bank əməliyyatlarının aparılması üzrə xidmət haqqı xərclərinə 4,6 mln. manat, Azərbaycan Həmkarlar İttifaqları Konfederasiyası vasitəsilə maliyyələşdirilən xərclərə 6,8 mln. manat, sair xərclərə 0,5 mln. manat) təşkil etmişdir ki, bu da 2013-cü ilin müvafiq dövrünün göstəricisindən 2,3 mln. manat və ya 12,4 faiz çoxdur. Aparılmış təhili əsasən, 2014-cü ildə Dövlət Sosial Müdafiə Fondunun gəlirləri 1191,3 mln. manat təşkil etmişdir ki, bu da 2013-cü ilin faktiki göstəricisindən 3,2 mln. manat və ya 0,3 faiz çoxdur. 2014-cü ildə məcburi dövlət sosial sığorta haqları üzrə daxilolmalar proqnozdan 4,2 mln. manat və ya 0,6 faiz yuxarı olmaqla 2013-cü ilin müvafiq dövrünə nisbətən 11,8 faiz və ya 70,1 mln. manat artaraq 664,7 mln. manat təşkil etmişdir. icra, %- İcra, (+;-) nisbət, %- İcra mütəlaq (+;-) 1. Məcburi dövlət sosial sığorta haqları 594,6 660,5 664,7 100,6 4,2 11,8 70,1 1.1. Bütçə təşkilatları üzrə 216,1 245,0 234,6 95,7 - 10,4 8,6 18,5 1.2. Qeyri-bütçə təşkilatları üzrə 378,5 415,5 430,1 103,5 14,6 13,6 51,6 2. Dövlət bütçəsindən ayırmalar (transfert) 495,3 525,1 525,1 100,0 0,0 6,0 29,8 3. Sair gəlirlər 1,9 2,5 1,5 60,0 -1,0 -21,1 -0,4 CƏMİ 1091,8 1188,1 1191,3 100,3 3,2 9,1 99,5 mln.manat GƏİİRİƏR əvvəlki ilin müvafiq dövründə fakt hesabat dövründə proqnoz hesabat dövründə fakt proqnozun icrası əvvəlki ilin müvafiq dövrü ilə müqayisə Məcburi dövlət sosial sığorta haqları üzrə daxilolmaların 64,7 faizi v bütçə sektorunun

payına düşür. sektoru üzrə toplanmış məcburi dövlət sosial sığortaya nisbətən 14,6 mln. manat və ya 3,5 faiz, daxilolmaların 64,7 faizi və ya 430,1 t sosial sığorta haqlarının 3,5 faiz, əvvəlki ilin müvafiq dövrünə nisbətən isə 13,6 faiz və sahibkarlıq fəaliyyəti ilə gücləndirilmiş və nəticə fəaliyyəti ilə məşğul olan fiziki 2014-cü ildə büdcədən maliyyə təşkil etmişdir. Həmin təvəlli ilin müvafiq dövrün isə 95,7 faiz icra olunmuşdur. Sair gəlirlər (sanatoriya və s.) üzrə daxilolmalar 1,5 mln. manat təvəlli dövlət büdcəsində hesabına köçürülmüşdür 13,6 faiz və ya 51,6 mln. manat yuxarı olmuştur. İlə məşğul olan fiziki şəxslərin sosial sığortada, əvvəlki ilin müvafiq dövrü ilə müqayisədə olan fiziki şəxslərdən daxilolmalar 12,4 faiz artmışdır. maliyyələşən təşkilatlar üzrə daxilolmalar 234,6 mln. manat min təşkilatların ödədiyi məcburi dövlət sosial sığortaya iki ilin müvafiq dövrünə nisbətən 8,6 faiz və ya 18,5 mln. manat artmışdır. 95,7 faiz icra olunmuşdur. r (sanatoriya-kurort yollayışlarının qismən daxilolmalar 1,5 mln. manat təşkil etmişdir. sindən 525,1 mln. manat məbləğində transfert Fondun xərçdür. ya 51,6 mln. manat yuxarı olmuşdur. Bu dövrdə rın sosial sığortaya cəlb edilməsi müqayisədə sahibkarlıq daxilolmaları 12,4 faiz artmışdır. daxilolmalar 234,6 mln. manat təvəlli sosial sığorta haqları ya 18,5 mln. manat artmış, faktiki nə dəyərinin ödənilməsi transfert Fondun xəzinə 1. Əhaliyə ödənişlər 1.1. Əmək pensiyalarının ödənilməsi xərçləri 1.2. M.D.S.S. üzrə müavinət xərçləri 2. Digər xərçlər CƏMİ XƏRCİƏR Daxilolmaların s maliyyələşdirilməsinə imkan vermişdir. 2014-cü ildə Azərbaycan Respublikasının Dövlət 1187,3 mln. manat olmuşdur. Bu dövrdə pensiya və təvəllidən 1166,4 mln. manat və dövrünə nisbətən 154,1 mln. manat və ilin müvafiq dövrünə nisbətən manat təşkil etmişdir.

Azərbaycan Respublikasının ilin yanvarın 1-dən bütün növ (indeksasiya) tətbiq olunmuş icra, % İlə icra, (+;-) 1012,3 1162,9 1166,4 100,3 988,6 1136,0 1138,6 100,2 23,7 26,9 27,8 103,3 18,6 24,5 20,9 85,3 1030,9 1187,4 1187,3 100,0 əvvəlki ilin müvafiq dövründə fakt hesabat dövründə proqnoz hesabat dövründə fakt proqnozun icrası Daxilolmaların səviyyəsi pensiya və müavinət imkan vermişdir. Azərbaycan Respublikasının Dövlət Sosial Müdafiə 1187,3 mln. manat olmuşdur. pensiya və müavinətlərin maliyyələşdirməsi 1166,4 mln. manat vəsait yönəldilmişdir ki, bu da 2013-cü ildə 154,1 mln. manat və ya 15,2 faiz çoxdur. Pensiya xərçləri nisbətən 15,2 faiz və ya 150,0 mln. manat artaraq Azərbaycan Respublikası Prezidentinin müvafiq sərəncamı ilə bütün növ əmək pensiyalarının sığorta hissə tətbiq olunmuşdur. icra, (+;-) nisbət, % -İlə mütləq (+;-) 3,5 15,2 154,1 2,6 15,2 150,0 0,9 17,3 4,1 -3,6 12,4 2,3 -0,1 15,2 156,4 mln. manat proqnozun icrası əvvəlki ilin müvafiq dövrü ilə müqayisədə müavinətlərin vaxtında təvəlli Sosial Müdafiə Fondunun xərçləri siddirilməsi üçün Fondun xərçləri ki, bu da 2013-cü ildə müvafiq ya 15,2 faiz çoxdur. Pensiya xərçləri 2013-cü ya 150,0 mln. manat artaraq 1138,6 mln. manat əsasən 2014-cü orta hissəsinə 2,4 faizlik artım 2014-cü ildə əhaliyə 27,8 mln. manat məbləğində müavinət ödənilmişdir ki, bunun da 30,6 faizi

hamiəliyə və doğuma görə, 27,1 faizi əmək qabiliyyətinin müvəqqəti itirilməsinə görə, 17,3 faizi dəfn üçün, 25,0 faizi isə digər müavinətlərin payına düşür. Azərbaycan Respublikası Dövlət Sosial Müdafiə Fondunun digər xərcləri 20,9 mln. manat (o cümlədən Dövlət Sosial Müdafiə Fondunun aparatının və yerli orqanlarının saxlanmasına 9,0 mln. manat, pensiya dpufvə müavinətlərin əhaliyə çatdırılması, bank əməliyyatlarının aparılması üzrə xidmət haqqı xərclərinə 4,6 mln. manat, Azərbaycan Həmkarlar İttifaqları Konfederasiyası vasitəsilə maliyyələşdirilən xərclərə 6,8 mln. manat, sair xərclərə 0,5 mln. manat) təşkil etmişdir ki, bu da 2013-ci ilin müvafiq dövrünün göstəricisindən 2,3 mln. manat və ya 12,4 faiz çoxdur. Bİldiyimiz kimi, 1994-cü ildən etibarən Azərbaycan Respublikasında ümummiilli liderimiz Heydər Əliyevin banisi olduğu neft strategiyası çərçivəsində xarici sərmayəçilərlə ölkəmizin neft-qaz ehtiyatlarının birgə işlənməsini nəzərdə tutan bir sıra sazişlər imzalanmışdır. Məhz bu məqsədlə Heydər Əliyevin 29 dekabr 1999-cu il tarixli 240 nömrəli fərmanı ilə Dövlət Neft Fondu təsis edilmişdir. Fondun Əsasnaməsi AR Prezidentinin 29 dekabr 2000-ci il tarixli 434 nömrəli Fərmanı ilə təsdiq edilmişdir. Neft Fondunun fəaliyyəti neft və qazın kəşfiyyatı və işlənməsi sahəsində bağlanmış sazişlərin həyata keçirilməsindən və Fondun öz fəaliyyətindən əldə olunan vəsaitin toplanması və səmərəli idarə edilməsi vasitəsi ilə ölkə qarşısında aşağıdakı mühüm vəzifələrin həllinə yönəlmişdir: Birincisi, böyük həcimdə daxil olan xarici valyuta gəlirləri şəraitində ölkədə makroiqtisadi sabitliyin qorunması və maliyyə-vergi intizamının təmin edilməsi, eyni zamanda, neftin gəlirlərindən asılığın azaldılması və qeyri-neft sektorunun inkişafının təmin edilməsi; İkincisi, neft və qazın bərpa edilməyən təbii ehtiyat olduğunu nəzərə alaraq, onlardan əldə edilən gəlirin nəsihələr arasında bərabər bölüşdürülməsi və gələcək nəsihələr üçün ehtiyat vəsaitinin toplanması; Üçüncüsü, ölkəmizin sosial-iqtisadi tərəqqisi ilə əlaqədar mühüm ümummiilli layihələrin maliyyələşdirilməsi. Fond AR Prezidenti qarşısında hesabat verir və məsuliyyət daşıyır. Fond eləcədə, özünün nəzarətedici orqanı olan Müşahidə Şurasına və Milli Məclis tərəfindən yaradılmış Hesablama Palatasına hesabat verir. Neft Fondunun büdcə İlahiyəsinin tərtibi prosesi Azərbaycan Respublikasının dövlət büdcəsi ilə eyni zamanda, növbəti təqvim ilinə 11 ay qalmış başlanır və İlahiyənin Azərbaycan Respublikası Prezidentinə təsdiq olunmaq üçün təqdim edilədiyi günədək olan dövrü əhatə edir. Neft fondunun büdcəsinin tərtibi zamanı Neft Fondunun Müşahidə Şurası büdcənin hazırlanması və əsas prinsipləri barədə mütəmadi olaraq məlumatlandırılır, onun rəyi öyrənilir və nəzərə alınır. Neft Fondunun vəsaitləri bir sıra mənbələrdən formalaşır. Onların formalaşma mənbələri əsasın aşağıdakılardır: hasilatın pay bölgüsü sazişlərinə uyğun olaraq Azərbaycan Respublikasının payına düşən karbohidrogenlərin satışından əldə edilən xalis gəlirlər; bonuslar; karbohidrogen ehtiyatlarının işlənməsi ilə əlaqədar sərmayəçilər tərəfindən

ödənilən akr hesabı ödənişlər; dividendlər; neft və qazın Azərbaycan ərazisi ilə ötürülməsindən əldə edilən gəlirlər; qrantlar və digər təmənnasız yardımlar. Hal-hazırda fondun vəsaitləri istiqrazlarda, inkişaf etmiş xarici ölkələrin dövlət istiqrazlarında, depozitlərdə və pul bazarı atributlarında struktur qiymətli kağızlarında yerləşdirilmişdir. Qeyd edək ki, 2013-cü ildə Fondun daxi loimələrin 9,5%-i yığıma yönəldilmişdir. 2001-2013-cü illər ərzində Neft Fondunun daöi loimələri 101 mİrd.ABŞ doİları səviyyəsində olmuş, bu vəsaitin təqribən 36%-i yığıma yönəldilmiş, 64%-i isə istifadə edilmişdir. Neft Fondunun yarandığı tarixdən etibarən 2013-cü ilin sonuna qədər yığım səviyyəsi növbəti qrafikdə verilmişdir. Azərbaycan Respublikası hesabları yalnız Azərbaycan Respublikasının Neft Fondunun gəlir və xərfondunun illik gəlir və icrası qaydaları Azərbaycan Respublikası 2001-ci il 579 nömrəli Fondunun illik gəlir və müəyyən edir. Neft Fondunun büdcə maliyyə iili üçün tərtib edilir. Neft Fondunun v büdcəsindən kənar hər hansı yoi verilmir. Neft Fondunun büdcə bölmələrindən ibarətdir. Neft Fondunun büdcə - Azərbaycan Respublikası orqanı ilə sərmayəçilə cümlədən Xəzər dənizinin AR kəşfiyyatı işlənməsi və Azərbaycan Respublikasında Neft Fondunun valyuta vəsaiti Azərbaycan Respublikasının Mərkəzi Bankında açılır. Dövlət xərcələri fondun büdcəsinin əsasını təşkil edir. Neft Fondunun illik gəlir və xərcələr proqramı Azərbaycan Respublikasının Prezidentinin 2001-ci il 579 nömrəli fərmanı ilə təsdiq edilmişdir və illik və xərcələr proqramının tərtibi, təsdiqi və Neft Fondunun büdcəsi yanvarın 1-dən dekabrın 31-dək olan dövrü tərtib edilir. Neft Fondunun vəsaiti hesab hər hansı xərcələrin Neft Fondu tərəfindən həyata keçirilməsi üçün verilmir. Neft Fondunun büdcəsi gəlir maddələri və xərcələri. Neft Fondunun büdcəsinin gəlir maddələrini aşağıdakılar tərtib edir: Azərbaycan Respublikasının Dövlət Neft Şirkəti və ya sərmayəçilər arasında bağlanmış Azərbaycan Respublikası ərazisinin AR-na mənsub olan bölməsindəki və hasilatı pay bölgüsünə dair sazişlərin qrafik vəsaitləri üzrə hesablaşma qaydaları. Dövlət Neft şirkəti edir. Azərbaycan ərazisinin tərtibi və icrası və AR Dövlət Neft şirkəti və icrası qaydalarını əhatə edən vəsaiti hesabına Neft Fondunun əməliyyatları keçirilməsinə əri və xərc maddələri adakılar təşkil edir: ərazinin səlahiyyətli dövlət Azərbaycan Respublikasında, o cümlədən neftin və qazın şifərin habelə neft-qaz ehtiyatlarının kəşfiyyatı, işlənməsi və nəqlinə dair digər sazişlərin həyata keçirilməsindən əldə edilən gəlirlər; -AR-nın payına düşən karbohidrogenlərin satışından əldə edilən xalis gəlirlər; -Neft-qaz sazişlərinin imzalanması və ya icrası ilə bağlı AR-nın Dövlət Neft Şirkətinə və ya səlahiyyətli dövlət orqanına sərmayəçilər tərəfindən ödənilən bonuslar; -Neftin və qazın AR-nın ərazisi ilə BAKI-Supsa, Bakı-Tibilisi-Ceyhan, və Bakı-Tibilisi-Ərzurum ixrac boru kəmərləri vasitəsilə ötürülməsindən əldə edilən gəlirlər; -Qrantlar və digər təminatlı yardımlar. Neft Fondunun büdcəsinin xərc maddələrini aşağıdakılar təşkil edir: -İayihələrin maliyyələşdirilməsi üçün nəzərdə tutulan xərcələr; -Neft Fondunun idarə edilməsi,

aparatin saxlanılması, xarici məsləhətçilərin cəlb edilməsi və digər xərclər. Dövlət Neft Fondunun tərtibi aşağıdakı kimi həyata keçirilir: Neft Fondunun büdcə ləhiyəsinin tərtibi prosesi Azərbaycan Respublikasının Dövlət büdcəsi ilə eyni zamanda, növbəti təqvim ilinə 11 ay qalmış başlanır və ləhiyənin Azərbaycan Respublikası Prezidentinə təsdiq olunmaq üçün təqdim edildiyi günədək olan dövrü əhatə edir. Neft fondunun büdcəsinin tərtibi zamanı Neft Fondunun Müşahidə Şurası büdcənin hazırlanması və əsas prinsipləri barədə mütəmadi olaraq məlumatlandırılır, onun rəyi öyrənilir və nəzərə alınır. Neft Fondunun büdcəsi ilə Azərbaycan Respublikasının dövlət büdcəsi əlaqələndirilməklə tərtib edildikdən sonra Neft fondunun büdcəsinin ləhiyəsi hər il sentyabr ayının 5 - dən gec olmayaraq aşağıdakı sənədlərlə birgə Neft Fondunun Müşahidə Şurasına rəy verilmək üçün Neft Fondunun İcraçı direktoru tərəfindən təqdim edilir: Neft Fondunun vəsaitinin istifadə edilməsinin əsas istiqamətləri (proq- ramları), o cümlədən: Neft Fondunun investisiya siyasəti; Neft Fondunun idarə edilməsi ilə bağlı illik xərclər smetası. Dövlət Neft Fondu fəaliyyətində daim şəffaflyq sahəsinə xüsusi diqqət göstərir. Neft Fondunun hesabat sistemində şəffaflyqın təmin edilməsi ilk növbədə neft Fondunun maliyyə fəaliyyəti haqqında hesabatın müstəqil auditor tərəfindən yoxlanılması vasitəsi ilə həyata keçirilir. Neft Fondu fəaliyyət göstərdiyi müddət ərzində onun auditini beynəlxalq nüfuzlu " Ernst Young" audit şirkəti tərəfindən aparılmışdır. Neft Fondunun fəaliyyəti Azərbaycan Respublikasının Milli Məclisi yanında Hesablama Palatası tərəfindən yoxlanıla bilər. Neft Fondunun beynəlxalq münasibətlərinin inkişaf istiqamətləri aşağıdakı kimidir: - Beynəlxalq maliyyə təşkilatları ilə münasibətlərin genişləndirilməsi istiqamətində əməkdaşlyq. - Təcrübənin tətbiqi, təhsil və mübadilə sahəsində beynəlxalq təşkilatlarla əməkdaşlyq. - İşgüzar münasibətlərin və əlaqələrin qurulması, mövcud əməkdaşlyqın genişləndirilməsi. Qeyd edək ki, əvvəlki illərdə olduğu kimi, 2013-cü ildə də dövlət büdcəsinin daxilolmalarının mühüm hissəsi Neft Fondundan dövlət büdcəsinə köçürülən transfertlər hesabına formalaşır və fiskal sabitlyyin təmin edilməsi istiqamətində Fondun çəkisi böyük olmuşdur. Belə ki, 2013-cü ildə Fond tərəfindən dövlət büdcəsinə transfertlər şəklində 11 350,0 mln. Manat həcmində vəsait köçürülmüşdür ki, bu vəsaitlər dövlət büdcəsinin gəlirlərinin 58,2%-ni təşkil etmişdir. Ümumilərdə isə 2003-2013-cü illər ərzində Neft Fondu tərəfindən edilən transfertlərin həcmi 46 435 mln. manat təşkil etmişdir.

III FƏSİL: MÜASİR ŞƏRAİTDƏ ÖLKƏ İQTİSADİYYATININ İNKİŞAFINDA BÜDCƏDƏNKƏNAR FONDLARIN ROLUNUN ARTIRILMASI VƏ TƏKMİLLƏŞDİRİLMƏSİ

3.1. Azərbaycan Respublikasının iqtisadiyyatının inkişafında büdcədənkənar fondların rolunun artırılması

Büdcədənkənar fondlar milli gəlirin müəyyən iqtisadi, sosial məqsədləri üçün təkrar bölgüsü, və eyni zamanda istifadə edilməsinin bir formasıdır. Ümumiyyətlə həm büdcədənkənar fondların, həm də dövlət büdcəsinin ilkin ümumi daxili məhsul (ÜDM), yəni birinci növbədə milli gəlir təşkil edir. Amma konkret mənada büdcədənkənar fondlar, dövlət büdcəsi, bəzi ölkələrdə istiqrazlar, daha çox hallarda isə xüsusi vergi və yığımlar, borclar hesabına formalaşır. Büdcədənkənar fondlara əksər mənbələrdən vəsaitləri qaytarılmaq, və eyni zamanda da qaytarılmamaq şərti ilə reallaşa bilərlər. Büdcədənkənar fondlar yerli, və həmçinin də, mərkəzi hakimiyyət orqanlarının sərəncamında olur.

Büdcədənkənar dövlət fondlarının yaradılmasının vacibliyi aşağıda göstərilən vəziyyətlər üçün zəruri hesab edilir: sosial tədbirləri uğurlu şəkildə həll etmək üçün; və ən əsası hər şeydən əvvəl maliyyə resurslarının daha effektiv və həmçinin də səmərəli istifadə edilməsi üçün.

Büdcədənkənar fondlar yenidən, və təkrar istehsal prosesinin inkişafına bu aşağıda qeyd edilən yollarla təsir edə bilərlər:

sahibkarlıq fəaliyyətinin inkişafına təkan vermək və üstəgəl birbaşa təsir göstərmək; büdcədənkənar fondlar maliyyə, və investor bazarının iştirakçısı qismində çıxış edə bilərlər; sərbəst pul vəsaitlərinin dövlət qiymətli kağızlarına investisiyalaşdırmaq və bununla da müəssisələri lazımi maliyyə resursları ilə təmin etmək;

Maliyyə resurslarının azlığı dövlət xərclərini maliyyələşdirmək üçün müxtəlif təyinatlı fondların yaradılması, həm də istifadəsini zəruri edir. Əksər xarici ölkələrdə büdcədənkənar məqsədli sosial fondlardan istifadə etməklə dövlət xərclərinin maliyyələşdirilməsi təcrübəsi çox geniş şəkildə yayılmışdır.

Büdcədənkənar dövlət sosial fondları hesabına mühüm olan bir çox vacib məsələləri həll etmək mümkündür. Bunlardan:

əhaliyə sosial xidmətlər göstərməklə sosial infrastruktur müəssisələrini

malıyyələşdirmək yolu; təqaüd (pensiya) təminatını malıyyələşdirmək; əhəlinin əmək qabiliyyətinin qorunub saxlanması, və eyni zamanda onun bərpaasını təmin etmək; birdəfəlik yardım etməklə sosial yardım, və həmçinin də digər xidmətlər göstərmək, əhəliyə pul müavinətləri ödəmək, və s.

Ölkəmiz müstəqil oduğu dövrdən başlayaraq, digər iqtisadi təsir vasitələri kimi malıyyə münasibətlərinin də təkmiələşdirilməsi, və başlıca olaraq - bazar iqtisadi münasibətlərini lap qədimdən tətbiq edən inkişaf etmiş ölkələrin tətbiq etdiyi üsul və vasitələr artıq tətbiq olunmağa başlandı. Həmin iqtisadi təsir vasitələrindən ən zəruri hesab edilənlərdən biri dövlətin sosial, və iqtisadi problemlərə müdaxiləsi üçün xüsusi təyinatlı fondların yaradılması oldu.

Dövlətimizin SSRİ – nin tərkibinə daxil oduğu dövrdə burada əsasən büdcə vəsaiti hesabına təşkil olunan xüsusi dövlət fondları yaradıldı. Ancaq mülkiyyət formalarının dəyişməsi, respublikada indiyə qədər mövcud olmayan bəzi problemlərin yaranmasına gətirib çıxartdı. Həmin problemlərə büdcə kəsinin sürətlə artması, qeyri – istehsal sahələrində sosial problemlərin kəskin pisləşməsi, işsizliyin fazinin artması, və s. aiddir. Yuxarıda adları qeyd olunan həmin bu problemlərin olması dövlətin sərəncamında, parlament tərəfindən nəzarət edilməyən müəyyən qədər vəsaitlərin yığılmasını zəruri etdi. Həmin bu vəsaitlər, büdcədənkənar fondlar formasında təşkil olunmağa başlandı. 1992-ci ildə Azərbaycan Respublikasında bu fondların yaranmasının başlanğıcı qoyulub. İakin əsaslı dönüş ili 1994 – cü il hesab olunur.

Qeyd etmək lazımdır ki, qanunvericilik orqanları tərəfindən təsdiq edilmiş fondlar haqqında qaydaya və eyni zamanda mövcud qanuna uyğun olaraq Büdcədənkənar dövlət sosial fondları, İcra Hakimiyyəti orqanları tərəfindən təsdiq edilmiş qaydalarla fəaliyyət göstərir.

1994 – cü ildən bəri Azərbaycan Respublikasında büdcədənkənar fondların yaradılması dövlət tərəfindən tənzimlənməyə başlandı. Nümunə kimi, ilk olaraq, prezident fərmanı ilə, 1994 – cü il fevral ayının 16 – da, Yoİ fondunun yaradılması haqqında Azərbaycan Respublikasında büdcədənkənar fondların yaradılması prosesi öz təşəkkülünü tapmağa başladı. Bu fondların yaradılmasında dünya təcrübəsindən istifadə olunsada, eyni zamanda, ölkəmizin də milli xüsusiyyətləri nəzərə alındı.

Azərbaycan Respublikasının Malıyyə Nazirliyi, büdcədənkənar dövlət məqsədli fondların məqsədyönlü, və eyni zamanda, səmərəli xərclənməsinə nəzarəti özü həyata keçirir. Büdcədənkənar dövlət məqsədli fondlarının fəaliyyətinin tənzimlənməsi yolunda əsas səlahiyyət Respublika Xəzinədarlığına həvalə edilmişdir. Büdcədənkənar fondlar fərqli əlamətlərə görə aşağıdakı formada təsnifləşdirilir: müddətinə görə : müvəqqəti, və daimi məqsədlərinə görə : iqtisadi, sosial müdafiə, və digər mənsubiyyətinə görə : yerli, və mərkəzi dövlət

fondlarına bölünürlər. Bütçədənkənar məqsədli dövlət fondları, ciddi məqsədli təyinatla, və sosial yönüməməlikdir. Məqsədli təyinatından asılı olaraq bütçədənkənar dövlət fondları iki hissəyə ayrılır: məqsədli iqtisadi fondlar. məqsədli sosial fondlar. Azərbaycanca bütçədənkənar dövlət fondlarının hüquqi – normativ bazası 31 dekabr 1991 – ci il tarixli 40 saylı Azərbaycan Respublikasının qanunu ilə yaradılmışdır. Bundan başqa, respublikamızda ayrı-ayrı iqtisadi xarakterli iqtisadi fondlar da fəaliyyət göstərmişdir. Bunlara misal olaraq, Təbiəti Mühafizə Fondu; Sahibkarlığa Yardım Milli Fondu; Dövlət Yol Fondunu deyə bilərik.

3.2. Bazar münasibətləri şəraitində büdcədən kənar fondların vəsaitinin formalaşmasının təkmilləşdirilməsi.

Büdcədən kənar dövlət fondlarına, sosial müdafiə və sosial təminat xərclərinə nəzarət şöbəsinin fəaliyyət istiqamətlərinə aiddir: aidiyyəti üzrə palatanın iş planına təkliflərini hazırlayır və rəhbərliyə təqdim edir; dövlət büdcəsinin layihəsi və icrası üzrə şöbəyə daxil olan sənədləri, müvafiq statistik məlumatları təhlil edir və müvafiq rəy layihəsini hazırlayır; dövlət büdcəsinin icrası barədə illik hesabat və müvafiq qanun layihəsinə dair fəaliyyət istiqaməti üzrə müvafiq rəyin layihəsini hazırlayır; Palatanın fəaliyyəti haqqında illik hesabatın hazırlanması üçün maliyyə- büdcə nəzarəti tədbirlərinin nəticələri üzrə şöbənin fəaliyyətini əks etdirən müvafiq materialların hazırlanmasını təmin edir; mövcud məlumat bazasının təkmilləşdirilməsi və müvafiq məlumatların əldə edilməsi məqsədilə aidiyyəti hesabat formalarını hazırlayır; fəaliyyət istiqaməti üzrə audit və digər nəzarət tədbirlərinin həyata keçirilməsini təmin edir; məlumat və hesabatların təhlili, keçirilmiş audit tədbirlərinin nəticələrinə əsaslanaraq qüvvədə olan normativ-hüquqi aktların təkmilləşdirilməsi barədə təkliflər verir; qanunvericiliklə müəyyən edilmiş digər istiqamətlərdə fəaliyyətə göstərir. "Azərbaycan Respublikasının Dövlət Sosial Müdafiə Fondunun 2010-cu il büdcəsi haqqında" Azərbaycan Respublikasının Qanun Layihəsinə rəy Hesablama Palatası Kollegiyasının 22 oktyabr 2009-cu il tarixli 22 nömrəli Qərarı ilə təsdiq edilmişdir. Palata tərəfindən apanılmış təhlil Fondun 2015-cü il üçün büdcənin tərtibi zamanı daha ehtiyatlı yanaşma tətbiq edildiyini göstərmiş, vakant iş yerlərinin mövcudluğu və iş qabiliyyətinin müvəqqəti itirilməsi halları nəzərə alınaraq və büdcədən maliyyələşən təşkilatlar üzrə məcburi dövlət sosial sığorta haqlarının ötən illərdəki yığım səviyyələrinə əsaslanaraq növbəti il üçün bu maddədən gəlirlərin 604,1 mln manat səviyyəsində proqnozlaşdırılmışdır. Dövlət büdcəsindən ayrılan subsidiyalar hesabına və büdcə təşkilatlarının büdcədən kənar vəsaitləri üzrə daxilolmaların əvvəlki illə müqayisədə çox nəzərdə tutulması rəydə dövlət büdcəsində büdcə təşkilatlarının ödənişli xidmətlərindən daxilolmaların artımı ilə əlaqələndirilmiş, dövlət büdcəsindən transfertin həcmının gəlirlərdə xüsusi çəkisini artmasının nəzərdə tutulması əhalinin sosial müdafiəsinin təmin edilməsi məqsədilə Fondun büdcəsinə dövlətin əlavə dəstəyi kimi dəyərləndirilmişdir. Eyni zamanda keçmiş Dövlət Məşğulluq və Əlillərin Sosial Müdafiəsi fondlarının vəsaitləri üzrə borclar və geri qaytarmalar barədə məlumatın sair gəlirlərin tərkibində ayrıca sətirlə büdcə layihəsinə daxil edilməsi, sair gəlirlərin strukturunun daha müfəssəl təqdim edilməsi, dövlət büdcəsindən ayrılmış transfertlər

üzrə xərcləmə istiqamətlərinin ayrı-ayrılıqda göstərilməsi, maliyyə dayanaqlılığının gücləndirilməsi və maliyyə müstəqilliyinin təmin olunması məqsədilə Fondun büdcəsinin defisit və ya profisitinin müəyyən edilməsi, proqnozlaşdırma prosesində mövcud statistik məlumat bazasından daha geniş istifadə etməklə, ötən illərin təcrübəsinə əsaslanmaqla, həmçinin müasir metod və modelləri tətbiq etməklə dəqiq hesablamaların aparılması Palata tərəfindən məqsədmüvafiq hesab edilmişdir. Dövlət Sosial Müdafiə Fondunda son illərdə Azərbaycan prezidenti İlham Əliyevin rəhbərliyi ilə ölkəmizdə pensiyaçıların sosial müdafiəsinin gücləndirilməsi ilə yanaşı, pensiya islahatlarının təmin edilməsi siyasəti uğurla gərcəkəşdirilir. Fondun gəlir və xərcləri üzrə proqnozların icrasının təmin olunması, sığorta-pensiya sisteminin inkişaf etdirilməsi və əmək pensiyaçılarının sosial müdafiəsinin gücləndirilməsi fondun fəaliyyətinin əsas istiqamətlərini təşkil edir. DSMF məlumatlarına əsasən, 2015-ci ildə Dövlət Sosial Müdafiə Fondunun gəlirləri 3 milyard 56 milyon manat təsdiq edilmişdir. 2015-cü ildə məcburi dövlət sosial sığorta haqları üzrə daxilolmalar 1 mlrd 950 milyon manat təsdiq olunub. Ötən il məcburi dövlət sosial sığorta haqları üzrə daxilolmaların 56 faizi qeyri-büdcə təşkilatları üzrə məcburi dövlət sosial sığorta haqlarının payına düşür. Bu dövrü ərzində həm fiziki şəxslərin, həm də torpaq mülkiyyətçilərinin sosial sığortaya cəlb edilməsi gücləndirilib. Nəticədə fiziki şəxslərdən daxilolmalar 35 faiz, torpaq mülkiyyətçiləri üzrə isə 29 faiz artıb. Bu dövrdə vətəndaşların – müəyyən olunmuş qrafikə uyğun qəbulu, onların müraciətlərinə, ərizə və şikayətlərinə vaxtında baxılması və haqlı tələblərinin həll edilməsi təmin edilir. İl ərzində fond aparatına vətəndaşlardan 9896 müraciət daxil olub. Bilavasitə fondun rəhbərliyi tərəfindən 312 vətəndaş qəbul edilərək, onların müraciətlərinə baxılır. Onun sözlərinə görə, pensiya təminatında sığorta prinsiplərinin gücləndirilməsi, aparılan islahatlar nəticəsində qurulmuş yeni sığortapensiya sisteminin dayanıqlı və dinamik inkişafına nail olunması, bu zəmində vətəndaşların pensiya təminatının daha da təkmilləşdirilməsi tədbirləri Azərbaycan Respublikasında sığorta-pensiya sisteminin inkişafına dair Dövlət Proqramına uyğun davam etdirilir. Məcburi dövlət sosial sığorta haqları hesablama ödənilən müavinətlərin təyin olunması və uçotunun avtomatlaşdırılması üzrə proqram təminatı hazırlanaraq testdən keçirilmiş və pilot rayonlarda tətbiqinə başlanılıb. İl ərzində sığortalanların fərdi uçot sisteminin qurulması prosesi davam etdirilir. Fərdi uçota aınanların sayı nisbətən 154 min nəfər artıb. Son illərdə Dövlət Sosial Müdafiə Fondunun maddi-texniki bazasının təkmilləşdirilməsi istiqamətində işlər davam etdirilir. İl ərzində fondun 9 yerli şöbəsinin yeni inzibati binasının tikintisi başa çatdırılır, o cümlədən 4 yerli şöbəsinin inzibati binası istifadəyə verilib. Dövlət qulluqçularının peşəkarlığının artırılması ilə bağlı fond sistemində kadr işinin təşkilinin təkmilləşdirilməsi məqsədilə kadrların ixtisas səviyyəsinin təkmilləşdirilməsi

kurslarının planı təsdiq edilərək icra olunur. Eyni zamanda, bu məqsədlə dövrü olaraq Azərbaycan prezidenti yanında Dövlət Qulluğu məsələləri üzrə Komissiya ilə birgə kurslar təşkil edilir. DSMFondun məlumatlarına əsasən Azərbaycan Respublikasının sığorta-pensiya sisteminin inkişafına dair Dövlət Proqramı ilə müəyyən edilən islahatlar davam etdiriləcəkdir. Bununla bağlı Tədbirlər Planı hazırlanıb, xüsusilə cari ildə islahatların davamı olaraq pensiya təyinatının avtomatlaşdırılması, bu sahədəki daxili nəzarətin ictimai nəzarətlə əvəz olunması və insan amilinin rolunun minimuma endirilməsi proseslərinin reallaşdırılması işi intensivləşdiriləcək. 2015-cü il ərzində bu məsələnin gerçəkləşdirilməsi nəticəsində sığorta-pensiya sisteminin ümumi iqtisadiyyatla əlaqəli inkişafının tam təmin olunması mexanizmi ortaya qoyulacaq. Başqa sözlə, fondada qeydiyyatda olan hər bir şəxs fondun internetdəki veb-saytında sosial sığorta nömrəsini daxil edərək, fərdi hesabmda toplanmış məbləği və bu məbləğin hansı mənbələrdən formalaşdığını görə biləcəkdir. Azərbaycan Respublikası Dövlət Sosial Müdafiə Fondunun 2015-cü il büdcəsi haqqında Azərbaycan Respublikasının Qanunu Azərbaycan Respublikası Dövlət Sosial Müdafiə Fondunun 2015-cü il büdcəsinin gəlirləri 3 056 285 700,0 manat, xərcləri 3 056 285 700,0 manat məbləğində təsdiq edilir. Gəlirlərin mənbələri Məbləğ(manatla) 1. Məcburi dövlət sosial sığorta haqları, cəmi O cümlədən: 1 950 221 900,0 1.1. Büdcədən maliyyələşən təşkilatlar üzrə 604 062 800,0 1.2. Büdcədən maliyyələşən təşkilatlarda işləyənlər üzrə 82 372 200,0 1.3. Büdcə təşkilatların büdcədən kənar vəsaitləri üzrə daxilolmalar 12 500 200,0 1.4. Digər sığortaedənlər O cümlədən: 1 251 286 700,0 Sahibkarlıq fəaliyyəti ilə məşğul olan fiziki şəxslər üzrə 50 488 000,0 2. Sair gəlirlər, cəmi O cümlədən: 6 063 800,0 Sanatoriya-kurort yollayışlarının qismən dəyəri üzrə daxilolmalar 1 653 800,0 3. Dövlət büdcəsindən ayırmlar (transfert) 1 100 000 000,0 Xərclərin istiqamətləri Məbləğ(manatla) 1. Əhəliyə ödənişlər, cəmi O cümlədən: 2 989 179 600,0 1.1. əmək pensiyalarının ödənilməsinə, cəmi o cümlədən: 2 910 511 200,0 əmək pensiyalarının baza hissəsinə 1 536 468 000,0 əmək pensiyalarının sığorta hissəsinə 1 374 043 200,0 1.2. Məcburi dövlət sosial sığorta haqları hesabına müavinətlərə, cəmi Ondən: 78 668 400,0 əmək qabiliyyətinin müvəqqəti itirilməsinə görə 20 437 500,0 Hamiləliyə və doğuşa görə 24 153 300,0 Uşağın anadan olmasına görə 6 183 000,0 3 yaşına çatanadək uşaqlara qulluqla əlaqədar 8 500 000,0 Dəfn üçün 8 500 000,0 İşsizliyə görə 13 434 800,0 2. Pensiya və müavinətlərin əhəliyə çatdırılması, bank əməliyyatlarının aparılması üzrə xidmət haqqı xərcləri 20 111 100,0 3. Sığortalanmalarının sanatoriya-kurort müalicəsi və sağlamlaşdırma tədbirlərinin həyata keçirilməsi üzrə Azərbaycan Həmkarlar İttifaqları Konfederasiyası vasitəsilə maliyyələşdirilən xərclər, cəmi O cümlədən: 19 000 000,0 3.1. Sanatoriya-kurort müalicəsi və istirahət üçün yollayışların alınmasına 14 776 800,0 3.2. Sığortalanmalarının uşaqlarının sağlamlıq düşərgələrində

istirahətinin təşkilinə 318 300,0 3.3. Sanatoriya-profilaktoriyalara xərcləri, tibb xidməti və ştatların saxlanılmasına 196 700,0 3.4. Azərbaycan Həmkarlar İttifaqları Konfederasiyasının idman cəmiyyətlərinə məxsus idman qurğularının qismən saxlanılmasına (işçilərin əmək haqqının ödənilməsi) 2 457 400,0 3.5. Həmkarlar İttifaqlarının texniki və əməyin hüquqi müfəttişliyinin, etimadlı həkimalərin, sağlamlaşdırma işi məçğul olan təlimatçılalın saxlanılmasına 1 250 800,0 4. Dövlət Sosial Müdafiə Fondunun mərzəi aparatının və onun yerli orqanlarının saxlanılması xərcləri 26 224 000,0 5. Beynəlxalq təşkilatlara üzvlük haqlarının ödənilməsi xərcləri, cəmi O cümlədən: 40 000,0 5.1. Beynəlxalq Sosial Təminat Assosiyasına üzvlük haqqının ödənilməsi xərcləri 14 000,0 5.2. MDB dövlətlərinin Sosial Təminat Assosiasiyasına üzvlük haqqının ödənilməsi xərcləri 26 000,0 6. “2009-2015-ci illərdə Azərbaycan Respublikasında sığorta-pensiya sisteminin inkişafına dair Dövlət Proqramı” üzrə nəzərdə tutulmuş tədbirlərin həyata keçirilməsi ilə baęlı xərclər 1 500 000,0 7. Azərbaycan Respublikası Hökuməti ilə Beynəlxalq İnkişaf Assosiyası arasında 2004-cü il 23 sentyabr tarixdə imzalanmış və Azərbaycan Respublikası Prezidentinin 2004-cü il 11 noyabr tarixli 518 nömrəli Sərəncamı ilə təsdiq edilmiş “İnkişaf üçün Kredit Sazişi”nə əsasən “Pensiya və sosial təminat” layihəsi üzrə kreditin qaytarılması xərcləri maliyyələşdirilməsi 231 000,0 3. Qeyd edək ki, əmək pensiyası - "Əmək pensiyaları haqqında" Qanunla nəzərdə tutulmuş qayda və şərtlərlə müəyyən edilən və məcburi dövlət sosial sığorta olunan şəxslərin onlara əmək pensiyası təyin olunduqdan əvvəl əldəqləri əmək haqqı və digər gəlirlərin, yaxud sığorta olunan şəxslərin ölümü ilə əlaqədar onların ailə üzvlərinin itirdikləri gəlirlərin kompensasiyası məqsədi ilə vətəndaşlara aylıq pul ödənişidir. Əmək pensiyasının 3 növü vardır:- yaşa görə əmək pensiyası, əlilliyə görə əmək pensiyası, ailə başçısını itirməyə görə əmək pensiyası. Azərbaycan Respublikasında sığorta-pensiya sisteminin inkişafına dair Dövlət Proqramına uyğun olaraq davam etdirilən tədbirlər nəticəsində dövlət sosial sığorta sistemində fərdi uçotun tətbiq dairəsi genişlənməkdədir. Belə ki, cari ilin birinci rübündə Dövlət Sosial Müdafiə Fondu (DSMF) tərəfindən əlavə olaraq 24 881 sığortolunana fərdi şəxsi hesab açılıb. 2014- cü il tarixinə olan statistikaya əsasən, Azərbaycanda fərdi şəxsi hesaba malik sığortolunanların sayı 1 825 333 nəfərə çatıb. Dövlət sosial sığorta sistemində fərdi şəxsi hesabı olan sığortolunanların 1 013 851 nəfəri kişi, 811 482 nəfəri isə qadındır. Fərdi şəxsi hesabı olanlar arasında 40-50 yaş aralığında sığortolunanlar üstünlük təşkil edir. Göstərilən yaş kateqoriyalanna aid olan vətəndaşlar ümumi sığortolunanların 466 948 nəfərini əhatə edir. Bundan başqa, fərdi uçot sistemində 30 yaşa kimi sığortolunan vətəndaşlar 402 040 nəfər, 30-40 yaşa kimi sığortolunanlar 409 825 nəfər, 50-60 yaşa kimi sığortolunanlar 379 196 nəfər, 60 yaşdan yuxarı olan sığortolunanlar isə 167 324 nəfər təşkil edir. Xatırladaq ki, fərdi

uçot - Azərbaycan Respublikası qanunvericiliyinə uyğun əmək pensiyalarının və digər sosial müdafiə hüquqlarının təmin edilməsi üçün hər bir sığortalanan haqqında məlumatların uçotunun təşkil və aparılmasıdır. 2006-cı il 01 yanvar tarixdən tətbiq olunan "Əmək pensiyaları haqqında" Azərbaycan Respublikasının Qanununa əsasən, əmək pensiyaları fərdi şəxsir hesaba toplanan pensiya kapitalına əsasən hesablanır. Ölkədə əhalinin sosial problemlərinin həlli, o cümlədən pensiya və müavinətlərin, ünvanlı sosial yardımın, məcburi köçkünlərinin sosial məsələlərinin və digər sosial tədbirlərinin maliyyə təminatı üçün 2015-ci ilin dövlət büdcəsində sosial müdafiə və 3. sosial təminat xərcləri üçün 2040,5 mln.manat vəsait proqnozlaşdırılmışdır, bu da 2013-cü ilin faktiki icra göstəricisinə nisbətən 290,2 mln.manat və ya 16,6 faiz çoxdur. 2015-cü ildə sosial müdafiə və sosial təminat xərclərinə ayrılan vəsaitin 1100,0 mln.manatı Azərbaycan Respublikasının Dövlət Sosial Müdafiə Fondu vasitəsilə həyata keçirilən əmək pensiyaların maliyyələşdirilməsinə, 548,4 mln.manatı (2014-cü ilə nisbətən 41,6 mln.manat və ya 8,2 %, 2013-cü ilin faktiki icrasına nisbətən 90,3 mln.manat və ya 19,7% çox) Azərbaycan Respublikasının Əmək və Əhalinin Sosial Müdafiəsi Nazirliyi və onun müvafiq orqanları vasitəsilə həyata keçirilən sosial müavinətlərin, təqaüdlərin və digər sosial xarakterli ödənişlərin, 224,5 mln.manatı (2014-cü ilə nisbətən 2,3 mln.manat və ya 1,0%, 2013-cü ilin faktiki icra göstəricisinə nisbətən 12,7 mln.manat və ya 6,0% çox) Azərbaycan Respublikasının Qaçqınların və Məcburi Köçkünlərin İşləri üzrə Dövlət Komitəsi vasitəsilə qaçqınların və məcburi köçkünlərin sosial müdafiəsinin təmin edilməsi tədbirlərinin maliyyələşdirilməsinə yönəldiləcəkdir. Bununla yanaşı, 2015-cü ilin dövlət büdcəsinin əsaslı vəsait qoyuluşu xərclərində də sosial müdafiə və sosial təminat təyinatlı infrastrukturlara aid olan investisiya layihələri üzrə müvafiq məbləğdə vəsait nəzərdə tutulmuşdur. NƏTİCƏ - Büdcədənkənar fondlar pul vəsaitlərinin xüsusi formasıdır. Büdcədənkənar fondlar üçün pul vəsaitlərinin yaradılması və istifadəsinin xüsusi sistemi fəaliyyət göstərir. Büdcədənkənar fondlar dövlətin maliyyə sisteminin mühüm hissəsidir. Onların yaradılmasında əsas məqsəd mümkün qədər çox vəsait cəlb etmək və onların sosial - iqtisadi məsələlərin həllinə yönəltməkdən ibarətdir. Büdcədənkənar fondları dövlət və yerli səviyyələrdə yaratmaq olar. Məqsədli təyinatına görə büdcədənkənar fondları sosial, iqtisadi və digər fondlara bölmək olar. Dövlətin büdcədənkənar fondları mərkəzi və yerli icra hakimiyyəti orqanlarının sərəncamında olan və məqsədli təyinatla malik olan maliyyə vasitələrinin məcmusudur. - Tarixən büdcədənkənar fondlar büdcədən tez yaranmışdır. Onların büdcə vəsaitlərindən əsas fərqi məqsədi üzrə istifadə edilməsindən ibarətdir. Maliyyə sisteminin inkişafının müəyyən mərhələsində müxtəlif fondların birləşməsi nəticəsində dövlət büdcəsi yaranmış və bu da bir fondla vəsait çatışmadıqda digər fondun vəsaiti hesabına ödənilməsinə imkan verirdi. Büdcədənkənar fondların

dövlət büdcə sisteminə daxil olması prosesi hələ də davam etməkdədir. -
Büdcədənəknar fondlar müasir dövrdə həqiqətən də zəruridir, çünki büdcə vəsaiti çatışmazlığı bir sıra sosial - mədəni tədbirlərin və təsərrüfat quruculuğu, abadlıq işlərinin həyata keçirilməsi üçün vəsait mənbəyi tapılmasını vacib bir prosesə çevirir. -
Büdcədənəknar fondların fəaliyyət göstərməsinin bir sıra üstünlükləri vardır. Bu üstünlüklərə aiddir: Birincisi, fondların müxtəlif fəaliyyət göstərməsi. İqtisadiyyatın qeyri — sabitliyi və büdcə kəsirinin mövcudluğu şəraitində xüsusi tədbirlərin maliyyələşdirilməsi sabit olaraq büdcədənəknar fondlar vasitəsi ilə həyata keçirilir. -
İkinci üstünlüyü ondan ibarətdir ki, büdcədənəknar fondların gəlir hissəsi büdcəyə nisbətən tez dolur və bu da fondu müsbət saldonun mövcudluğu şəraitində büdcəsinin kreditörü rolunu oynamağa imkan verir. Büdcədənəknar dövlət sosial fondları qanunvericilik orqanları tərəfindən təsdiq edilmiş fondlar haqqında qaydaya və ya mövcud qanuna uyğun olaraq İcra Hakimiyyəti orqanları tərəfindən təsdiq edilmiş qaydalarla fəaliyyət göstərir. -
Büdcədənəknar dövlət sosial fondları hesabına bir sıra məsələləri həll etmək mümkündür. Onlardan: əhaliyə pul müavinətləri ödəmək, birdəfəlik yardım etmək yolu ilə sosial yardım və xidmət göstərmək; əhalinin əmək qabiliyyətinin bərpası və qorunub saxlanmasını təmin etmək; sosial infrastruktur müəssisələrini maliyyələşdirmək yolu ilə əhaliyə sosial xidmətlər göstərmək; pensiya təminatını maliyyələşdirmək və s. -
Büdcədənəknar dövlət məqsədli fondların səmərəli və məqsədyönlü xərclənməsinə nəzarəti AR-nın Maliyyə Nazirliyi həyata keçirir. Büdcədənəknar dövlət məqsədli fondlarının fəaliyyətinin tənzimlənməsi üzrə səlahiyyət Respublika Xəzinədarlığına həvalə edilmişdir. Büdcədənəknar fondlar pul resursları dövlət mülkiyyətindədir və qanunda nəzərdə tutulduğundan başqa digər məqsədlərə sərf edilməsi qəti qadağandır. Onun həmçinin büdcə vəsaiti kimi sərf edilməsi və hansı məqsədə isə yönləndirilməsi qəti qadağandır. İnkişaf etmiş ölkələrin təcrübəsi göstərir ki, onlarda bu fondların sayı çoxdur və vəsaitlərin həcmi bəzən büdcə vəsaitinə bərabərdir. Eyni zamanda məqsədli proqramların həllində büdcədənəknar fondlar getdikcə daha çox rol oynamağa başlayır. -
Neft Fondunun vəsaitləri bir sıra mənbələrdən formalaşır: hasilatın pay bölgüsü sazişlərinə uyğun olaraq Azərbaycan Respublikasının payına düşən karbohidrogenlərin satışından əldə edilən xalis gəlirlər; bonuslar; karbohidrogen ehtiyatlarının işlənməsi ilə əlaqədar sərmayəçilər tərəfindən ödənilən akr hesabı ödənişlər; dividendlər; neft və qazın Azərbaycan ərazisi ilə ötürülməsindən əldə edilən gəlirlər; qrantlar və digər təmənnasız yardımlar. -
Hal-hazırda fondun vəsaitləri istiqrazlarda, inkişaf etmiş xarici ölkələrin dövlət istiqrazlarında, depozitlərdə və pul bazarı atributlarında struktur qiymətli kağızlarında yerləşdirilmişdir. -
DNF fəaliyyətində daim şəffaflıq sahəsinə xüsusi diqqət göstərir. Neft Fondunun hesabat sistemində şəffaflığın təmin edilməsi ilk növbədə neft Fondunun

malyyə fəaliyyəti haqqında hesabatın müstəqil auditor tərəfindən yoxlanılması vasitəsi ilə həyata keçirilir. Neft Fondu fəaliyyət göstərdiyi müddət ərzində onun auditi beynəlxalq nüfuzlu " Ernst Young" audit şirkəti tərəfindən aparılmışdır. Neft Fondunun fəaliyyəti Azərbaycan Respublikasının Milli Məclisi yanında Hesablama Palatası tərəfindən yoxlanıla bilər. - Neft Fondunun beynəlxalq münasibətlərinin inkişaf istiqamətləri aşağıdakı kimidir: Beynəlxalq maliyyə təşkilatları ilə münasibətlərin genişləndirilməsi istiqamətində əməkdaşlıq; təcrübənin tətbiqi, təhsil və mübadilə sahəsində beynəlxalq təşkilatlarla əməkdaşlıq; işgüzar münasibətlərin və əlaqələrin qurulması, mövcud əməkdaşlığın genişləndirilməsi. - ARDNF-nin vəsaiti hesabına iki mühüm layihə: 1) Ermənistan Respublikasının etnik təmizləmə və təcavüz siyasəti nəticəsində öz doğma yurdlarından didərgin düşmüş qaçqın və məcburi köçkün ailələrinin sosial-məişət vəziyyətinin yaxşılaşdırılması və məskunlaşdırılması problemlərinin həlli; 2) Heydər Əliyev adına Bakı-Tbilisi-Ceyhan Əsas İxrac Boru Kəməri Layihəsində Azərbaycan Respublikasının iştirak payının maliyyələşdirilməsi icra edilir. - Respublikası Prezidenti tərəfindən qəbul edilmiş fərman və sərəncamlara uyğun olaraq, ARDNF-dən 1-ci layihənin həyata keçirilməsi üçün 135 mln.manat həcmində vəsait ayrılmış, 2-ci layihənin yerinə yetirilməsindən ötrü 244 mln. manat məbləğində vəsait ödənməmiş, həmçinin ölkənin mühüm sosial və iqtisadi tələqlər ehtiyaclarını təmin etmək üçün 505 mln. manat həcmində vəsaiti Dövlət büdcəsinə transfert edilmişdir. - Neft fondunun investisiya portfelinin məcmu dəyərinin 55%-i ABŞ dolları, 35%-i avro, 5%-i İngiltərə funt-sterlinqində ifadə olunan aktivlərə yerləşdirilir. Portfelin məcmu dəyərinin digər 5%-i isə uzunmüddətli ölkə (suveren borc) reytingi "A" ("Standart ənd Purz" (Standart & Poor's), "Fitc" (Fitc)) və ya "A2" ("Mudiz" (Mood's)) kredit reytinglərindən aşağı olmayan ölkələrin valyutalarında yerləşdirilə bilər. Fondun vəsaiti yüksək kredit reytinginə malik olan xarici ölkələrin dövlət istiqrazlarına, xarici dövlət agentlikləri tərəfindən buraxılmış borc kağızlarına, maliyyə institutları və banklar tərəfindən buraxılmış borc kağızlarına, depozitlərə və pul bazarı alətlərinə, habelə xarici menecerlər vasitəsilə korporativ qiymətli kağızlara (səhmlərə) yerləşdirilə bilər. - Azərbaycan hökuməti neft gəlirlərinin uzunmüddətli idarə etməyə verilməsi strategiyası üzərində işləyir. Konsepsiyanın mahiyyəti gəlirlərin müəyyən hissəsini hər il büdcəyə köçürməkdən və ondan ölkənin sosial-iqtisadi problemlərinin həllində istifadə etməkdən ibarətdir. İkinə Beynəlxalq Valyuta Fondunun rəsmiləri hesab edirlər ki, neft gəlirlərindən istifadənin başlıca məqsədi infrastrukturun maliyyələşdirmək və inkişaf etdirməkdir. İnkişafın indiki mərhələsində neft gəlirlərindən qeyri-neft sənaye və aqrar istehsal sahələrinin, regionların inkişafı üçün. - Yaxın illərdə dünya bazarında qiymətlərin əlverişli olması proqnozları Azərbaycanın neft gəlirlərinin dəfələrlə artmasına real imkanlar açır. Belə bir şəraitdə,

Lüzumsuz maliyyə israfçılığına yol verməmək və ölkənin neft ehtiyatlarının tükənməsi dövründə maliyyə imkanlarının kəskin azalmasını qarşısını almaq üçün qeyri-neft sektorunda yığım-xərc balansının optimal təşkil olunduca vacibdir. Belə yanaşma - neft gəlirləri hesabına maliyyələşən xərclərə sərt nəzarəti, bu gəlirlər hesabına gələcək yığımların yüksək səviyyəsinə nail olunmasını, makroiqtisadi idarəetmənin səmərəsinin artırılmasını, neft gəlirlərini üstün olaraq istehlakın deyil, investisiyaların maliyyələşdirilməsinə yönəltməklə, iqtisadiyyatın strukturunun optimallaşdırılmasını, qeyri-neft sektorunun inkişafının "neft bumu" ilə dəstəklənməsi ilə yanaşı ona vergi stimullarının da tətbiqini nəzərdə tutan mühüm prinsipləri əhatə edir. - Hal-hazırda ölkədə qeyri-neft sektorunun restrukturizasiyasına yönəlmiş bir sıra kompleks tədbirlər də həyata keçirilməkdədir. Belə ki, son illər bu sektora xarici investisiyaların axını güclənmiş, ixrac və idxalı əvəzədən sahələrin inkişafı, o cümlədən, onun məzənnə siyasəti vasitəsilə inkişaf etdirilməsi diqqət mərkəzində saxlanılmışdır. Ölkədə özəl sahibkarlığın inkişafına dövlət dəstəyinin həm institusional, həm də maliyyə kontekstində artırılmasını nəzərdə tutan fərmanlar verilmiş və onların icrasına başlanmışdır. - Dövlət büdcəsindən ayrılan subsidiyalar hesabına və büdcə təşkilatlarının büdcədən kənar vəsaitləri üzrə daxilolmaların əvvəlki illə müqayisədə çox nəzərdə tutulması rəydə dövlət büdcəsində büdcə təşkilatlarının ödənişli xidmətlərindən daxilolmaların artımı ilə əlaqələndirilmiş, dövlət büdcəsindən transfertin həcmnin gəlirlərdə xüsusi çəkisini artmasının nəzərdə tutulması əhalinin sosial müdafiəsinin təmin edilməsi məqsədilə Fondun büdcəsinə dövlətin əlavə dəstəyi kimi dəyərləndirilmişdir. - Azərbaycan Respublikasında sığorta-pensiya sisteminin inkişafına dair Dövlət Proqramına uyğun davam etdirilir. Məcburi dövlət sosial sığorta haqları hesabına ödənilən müavinətlərin təyin olunması və uçotunun avtomatlaşdırılması üzrə proqram təminatı hazırlanaraq testdən keçirilmiş və pilot rayonlarda tətbiqinə başlanılıb. II ərzində sığorta olunanların fərdi uçot sisteminin qurulması prosesi davam etdirilir. - DSM Fondun məlumatlarına əsasən AR sığorta-pensiya sisteminin inkişafına dair Dövlət Proqramı ilə müəyyən edilən islahatlar davam etdiriləcəkdir. Bununla bağlı Tədbirlər Planı hazırlanıb, xüsusilə cari ildə islahatların davamı olaraq pensiya təyinatının avtomatlaşdırılması, bu sahədəki daxili nəzarətin ictimai nəzarətlə əvəz olunması və insan amilinin rolunun minimuma endirilməsi proseslərinin reallaşdırılması işi intensivləşdiriləcək. - AR sığorta-pensiya sisteminin inkişafına dair DP uyğun olaraq davam etdirilən tədbirlər nəticəsində dövlət sosial sığorta sistemində fərdi uçotun tətbiq dairəsi genişlənməkdədir (1).

3.3. Dövlət Sosial Müdafiə və Dövlət Neft Fondlarının istifadə olunmasının səmərəliliyinin artırılması yolları

Maliyyə resurslarının məhdudluğu dövlət xərclərini maliyyələşdirmək üçün müxtəlif təyinatlı fondların yaradılması və istifadəsini zəruri edir. Büdcədənənar məqsədli sosial fondlardan istifadə etməklə dövlət xərclərinin maliyyələşdirilməsi təcrübəsi xarici ölkələrdə geniş yayılmışdır. Büdcədənənar fondlar mərkəzi və ya yerli hakimiyyət orqanlarının sərəncamında olur. Büdcədənənar dövlət fondlarının yaradılmasının zəruriliyi aşağıdakılardan ibarətdir: dövlət büdcədənənar fondlarının yaradılması hər şeydən əvvəl maliyyə resurslarının daha səmərəli istifadə etmək və sosial tədbirləri müfəvvəqiyyətlə həll etmək üçün zəruridir. Büdcədənənar fondlar — milli gəlirin müəyyən sosial və iqtisadi məqsədlər üçün yenidən bölgüsü və istifadəsini bir formasıdır. Bütövlükdə istər dövlət büdcəsinin və istəyə də büdcədənənar fondların mənbəyini ÜDM, birinci növbədə milli gəlir təşkil edir. lakin konkret mənada büdcədənənar fondlar xüsusi vergi və yığımlar, habelə dövlət büdcəsi, bəzi ölkələrdə isə istiqrazlar, borclar hesabına formalaşır. Büdcədənənar fondlara bəzi mənbələrdən vəsaitlər qaytarılmaq və qaytarılmamaq şərti ilə həyata keçirilə bilər. Büdcədənənar fondlar təkrar istehsal prosesinin inkişafına aşağıdakı yollarla təsir göstərə bilər:

- sərbəst pul vəsaitlərinin dövlət qiymətli kağızlarla investisiyalaşdırmaq və bununlada müəssisələri zəruri maliyyə resursları ilə təmin etmək;
- sahibkarlıq fəaliyyətinin inkişafına təsir göstərmək;
- büdcədənənar fondlar investor və maliyyə bazarının iştirakçısı kimi çıxış edə bilər. Büdcədənənar dövlət sosial fondları hesabına bir sıra məsələləri həll etmək mümkündür. Onlardan: əhaliyə pul müavinətləri ödəmək, birdəfəlik yardım etmək yolu ilə sosial yardım və xidmət göstərmək;
- əhəlinin əmək qabiliyyətinin bərpası və qorunub saxlanması təmin etmək; -sosial infrastruktur müəssisələrini maliyyələşdirmək yolu ilə əhaliyə sosial xidmətlər göstərmək;
- pensiya təminatını maliyyələşdirmək və s. Azərbaycan Respublikası iqtisadi müstəqilliyə qədəm qoyduğu dövrdən başlayaraq digər iqtisadi təsir vasitələri kimi maliyyə münasibətlərinin də təkmişdirilməsi və bazar iqtisadi münasibətlərini lap

qədimdən tətbiq edən inkişaf etmiş ölkələrin tətbiq etdiyi metodlar tətbiq olunmağa başlandı. Bu iqtisadi təsir vasitələrindən ən mühümü dövlətin iqtisadi və sosial problemlərə müdaxiləsi bunun üçün xüsusi təyinatlı fondların yaradılması oldu (2).

Azərbaycan Respublikasının SSRİ — nin tərkibinə daxil olduğu dövrdə burada əsasən büdcə vəsaiti hesabına təşkil olunan xüsusi dövlət fondları yaradıldı. Lakin mülkiyyət formalarının dəyişməsi respublikada indiyədənkə mövcud olmayan problemlərin yaranmasına gətirib çıxartdı. Buraya işsizliyin artması, qeyri - istehsal sahələrində sosial problemlərin kəskinləşməsi, büdcə kəsirinin sürətlə artması və s. aiddir. Bütün bu problemlər dövlətin sərəncamında parlament tərəfindən nəzarət edilməyən müəyyən qədər vəsaitlərin toplanmasını zəruri etdi. Bu vəsaitlər büdcədən kənar fondlar şəklində təşkil olunmağa başlandı. Azərbaycan Respublikasında bu fondların yaranmasının başlanğıcı 1992 - ci ildən qoyulsada əsaslı dönüş ili 1994 - cü il hesab olunur. Büdcədən kənar dövlət sosial fondları qanunvericilik orqanları tərəfindən təsdiq edilmiş fondlar haqqında qaydaya və ya mövcud qanuna uyğun olaraq İcra Hakimiyyəti orqanları tərəfindən təsdiq edilmiş qaydalarla fəaliyyət göstərir. 1994 - cü ildən başlayaraq Azərbaycan Respublikasında büdcədən kənar fondların yaradılması dövlət tərəfindən tənzimlənməyə başlandı. 1994 - cü il fevral ayının 16 - da Yöf fondunun yaradılması haqqında prezident fərmanı ilə Azərbaycanda büdcədən kənar fondların yaradılması prosesi təşəkkül tapmağa başladı. Bu fondların yaradılması üçün dünya təcrübəsindən istifadə olunsada ölkəmizim milli xüsusiyyətləri nəzərə alındı. Büdcədən kənar dövlət məqsədli fondların səmərəli və məqsədyönlü xərclənməsinə nəzarəti AR - nın Maliyyə Nazirliyi həyata keçirir. Büdcədən kənar dövlət məqsədli fondlarının fəaliyyətinin tənzimlənməsi üzrə səlahiyyət Respublika Xəzinədarlığına həvalə edilmişdir. Qeyd edək ki, əgər Neft Fondunun çox da uzaq olmayan yaranma tarixinə qısa ekskursiya etsək görərik ki, ARDNF Azərbaycan neft strategiyasının vacib elementlərindən biri kimi yaradılıb. Çünki «Əsrin müqaviləsi» çərçivəsində neftin satışından gəlirlər əldə etməyə başladıqdan dərhal sonra bu qurum təsis edilib. Fond yaranandan indiyə qədər fəaliyyətində ilk növbədə şəffaflığa böyük önəm verib. Beynəlxalq təcrübədə bu, çox vacib məsələdir. Çünki, uğur qazanmaq, istənilən ölkəni inkişaf etdirmək və gəlirlərdən lazımı qaydada istifadə etmək üçün maksimum dərəcədə şəffaflıq təmin edilməlidir. Azərbaycan Dövlət Neft Fondu Böyük Britaniyanın hasilat sənayesində şəffaflıq təşəbbüsünə qoşulan ilk fondlardan biri olub və bu təşəbbüsə regionda təkan verilməsi istiqamətində göstərdiyi fəaliyyət ABŞ və Böyük Britaniyanın nüfuzlu maliyyə qurumları yüksək qiymətləndirilib. Reallıqda ARDNF - in açıq və şəffaf şəkildə idarə olunması sahəsində başqa ölkələrə nümunə ola biləcək təcrübəsi var. Dövlət Neft Fondu dünyada dövlət idarəçiliyi sahəsində ən nüfuzlu mükafat olan BMT - nin dövlət qulluğu mükafatına layiq görülüb. Azərbaycan Respublikasının Dövlət Neft

Fondu (ARDNF) Azərbaycan xalqının dövlət müstəqilliyi şəraitində əsas milli sərvəti olan neft və qazın hasilatından əldə olunan gəlirləri ümumxalq mənafeyi və gələcək nəsillər üçün istifadə etmək naminə Azərbaycan Respublikası Prezidentinin 29 dekabr 1999-cü il tarixli Fərmanı ilə yaratılmış, onun Əsasnaməsi 29.12.2000-ci il tarixində təsdiq edilmiş və ARDNF vəsaitlərinin yerləşdirilməsi Qaydalarının təsdiqindən sonra (iyul 2000) fəaliyyətə başlamışdır. Fondun qarşısında qoyulan əsas məqsədlərdən biri - neft gəlirlərinin gələcək nəsillər üçün toplanaraq artırılması, digəri isə bu gəlirlərdən ölkəmizin cari sosial ehtiyaclarını, iqtisadi tərəqqi və inkişaf tələblərini nəzərə almaqla, bugünkü nəsillər üçün düzgün istifadə edilməsidir. Neft Fondunun vəsaiti aşağıdakı mənbələr hesabına formalaşır: 1) Dövlət tərəfindən Fonda verilən vəsait və əmlak; 2) hasilatın pay bölgüsü sazişlərinə uyğun olaraq Azərbaycan Respublikasının payına düşən karbohidrogenlərdən (neft, qaz, qaz kondensatı) və onların satışından əldə edilən xalis gəlirlər; 3) neft-qaz sazişlərinin imzalanması və ya icrası ilə bağlı Azərbaycan Respublikasının Dövlət Neft Şirkətinə (ARDNŞ) və ya səlahiyyətli dövlət orqanına sərmayəçilər tərəfindən ödənilən bonuslar (mükafatlar); 4) karbohidrogen ehtiyatlarının işlənməsi ilə əlaqədar sərmayəçilər tərəfindən ödənilən akrhesabı ödənişlər; 5) neft-qaz layihələrinin həyata keçirilməsi ilə bağlı Azərbaycan Respublikasının payına düşən dividendlər və mənfəətin bölüşdürülməsindən əldə edilən gəlirlər; 6) neftin və qazın Azərbaycan Respublikası ərazisi ilə Bakı-Subsa, Bakı-Tbilisi-Ceyhan və Bakı-Tbilisi-Ərzurum ixrac boru kəmərləri vasitəsilə ötürülməsindən əldə edilən gəlirlər; 7) neft-qaz sazişləri çərçivəsində ARDNŞ-ə və ya səlahiyyətli dövlət orqanına sərmayəçilər tərəfindən verilən aktivlərdən əldə edilən gəlirlər; 8) Fondun fəaliyyəti nəticəsində əldə edilən əmlak və vəsait, o cümlədən Fondun aktivlərinin yerləşdirilməsindən və idarə olunmasından əldə edilən gəlirlər. ARDNŞ-nin vəsaiti ən mühüm ümummilli problemlərin həllinə və strateji infrastruktur obyektlərinin inşa və rekonstruksiyasına istifadə oluna bilər. "Büdcə Sistemi haqqında" Qanuna görə, Fondun xərcləri (Fondun idarə edilməsi ilə bağlı xərclər istisna edilməklə) icmal dövlət büdcəsinin tərkib hissəsi olaraq həv il parlamentdə təsdiq edilir. ARDNF yalnız öz büdcəsində nəzərdə tutulan xərcləri həyata keçirə bilər, onun əməliyyat və idarə edilməsi ilə bağlı xərcləri istisna olmaqla, qalan bütün xərcləri Maliyyə Nazirliyinin Mərkəzi Xəzinədarlığı vasitəsilə yerinə yetirir. ARDNF-nin vəsaiti hesabına iki mühüm layihə: 1) Ermənistan Respublikasının etnik təmizləmə və təcavüz siyasəti nəticəsində öz doğma yurdlarından didərgin düşmüş qaçqın və məcburi köçkün ailələrinin sosial-məişət vəziyyətinin yaxşılaşdırılması və məskunlaşdırılması problemlərinin həlli; 2) Heydər Əliyev adına Bakı-Tbilisi-Ceyhan Əsas İxrac Boru Kəməri Layihəsində Azərbaycan Respublikasının iştirak payının maliyyələşdirilməsi icra edilir. Azərbaycan Respublikası Prezidenti tərəfindən qəbul

ediilmiş fərman və sərəncamlara uyğun olaraq, ARDNF-dən 1-ci layihənin həyata keçirilməsi üçün 135 mln. manat həcmində vəsait ayrılmış, 2-ci layihənin yerinə yetirilməsindən ötrü 244 mln. manat məbləğində vəsait ödənməmiş, həmçinin ölkənin mühüm sosial və iqtisadi tərəqqi ehtiyaclarını təmin etmək üçün 505 mln. manat həcmində vəsaiti Dövlət büdcəsinə transfert edilmişdir. 2006-cı ildən başlayaraq, Fond yuxarıda adı çəkilən layihələrlə yanaşı, 2 böyük layihəni: Oğuz-Qəbələ zonasından Bakı şəhərinə su kəmərinin çəkilməsi, Samur-Abşeron suvarma sisteminin yenidən qurulmasını da maliyyələşdirəcək, .habelə çox vacib olan Dövlət İnvestisiya Şirkotinin nizamnamə kapitahının formalaşdırılmasına 90 mln. manat ayıracaqdır. Neft fondunun investisiya portfelinin məcmu dəyərinin 55%-i ABŞ dolları, 35%-i avro, 5%-i İngiltərə funt-sterlinqində ifadə olunan aktivlərə yerləşdirilir. Portfelin məcmu dəyərinin digər 5%-i isə uzunmüddətli ölkə (suveren borc) reytingi "A" ("Standart ənd Purz" (Standart & Poor's), "Fitc" (Fitc)) və ya "A2" ("Mudiz" (Mood's)) kredit reytinglərindən aşağı olmayan ölkələrin valyutalarında yerləşdirilə bilər. Fondun vəsaiti yüksək kredit reytinginə malik olan xarici ölkələrin dövlət istiqrazlarına, xarici dövlət agentlikləri tərəfindən buraxılmış borc kağızlarına, maliyyə institutları və banklar tərəfindən buraxılmış borc kağızlarına, depozitlərə və pul bazarı alətlərinə, habelə xarici menecerlər vasitəsilə korporativ qiymətli kağızlara (səhmlərə) yerləşdirilə bilər. ARDNF-nin valyuta vəsaitlərinin idarə olunmasından ibarət fəaliyyəti ölkə Prezidentinin Fərmanı (19.06.2001) ilə təsdiqlənmiş "Azərbaycan Respublikası Dövlət Neft Fondunun valyuta vəsaitinin saxlanması, yerləşdirilməsi və idarə edilməsi haqqında Qaydalar" la, büdcənin tərtib və icra prosesi "Azərbaycan Respublikası Dövlət Neft Fondunun illik gəlir və xərclər proqramının (büdcəsinin) tərtibi və icrası Qaydaları" ilə tənzimlənir. Ölkə Prezidentinin Fərmanı ilə təsdiq olunmuş (27.09.2004) "Neft və qaz gəlirlərinin istifadə olunması üzrə uzunmüddətli strategiya" da vəsaitlərin iqtisadiyyatın qeyri-neft sektorunda, regionların, kiçik və orta sahibkarlığın inkişafında, infrastruktur sahələrinin genişmiqyash inkişafında, yoxsulluğun azaldılması üzrə tədbirlərin həyata keçirilməsində, ölkənin müdafiə qabiliyyətinin gücləndirilməsində və digər istiqamətlərdə istifadə olunması nəzərdə tutulur. ARDNF müstəqil hüquqi şəxsdir, dövlətin büdcədən kənar fondudur. ARDNF-nin fəaliyyətinə ümumi nəzarət səlahiyyəti hökumət və parlament nümayəndələrindən ibarət Müşahidə Şurasına məxsusdur. Müşahidə Şurasının başca vəzifəsi ARDNF vəsaitlərinin formalaşması və xərclənməsi üzərində ümumi nəzarəti həyata keçirmək, illik büdcə layihəsinə, illik hesabatlar və maliyyə fəaliyyəti audtinin nəticələrinə, həmçinin büdcənin icrası barədə cari hesabatlara rəy verməkdir. Azərbaycan hökuməti neft gəlirlərinin uzunmüddətli idarə etməyə verilməsi strategiyası üzərində işləyir. Konsepsiyanın mahiyyəti gəlirlərin müəyyən hissəsini hər il büdcəyə

köçürməkdən və ondan ölkənin sosial-iqtisadi problemlərinin həllində istifadə etməkdən ibarətdir. İakin Beynəlxalq Valyuta Fondunun rəsmi hesabatları deyir ki, neft gəlirlərindən istifadənin başlıca məqsədi infrastrukturun maliyyələşdirmək və inkişaf etdirməkdir. İnkişafın indiki mərhələsində neft gəlirlərindən qeyri-neft sənaye və aqrar istehsal sahələrinin, regionların inkişafı üçün Yaxın illərdə dünya bazarında qiymətlərin əlverişli olması proqnozları Azərbaycanın neft gəlirlərinin dəfələrlə artmasına real imkanlar açır. Belə bir şəraitdə, lüzumsuz maliyyə israfçılığına yol verməmək və ölkənin neft ehtiyatlarının tükənməsi dövründə maliyyə imkanlarının kəskin azalmasını qarşısını almaq üçün qeyri-neft sektorunda yığım-xərc balansının optimal təşkili olduqca vacibdir. Belə yanaşma - neft gəlirləri hesabına maliyyələşən xərclərə sərt nəzarəti, bu gəlirlər hesabına gələcək yığımların yüksək səviyyəsinə nail olunmasını, makroiqtisadi idarəetmənin səmərəsinin artırılmasını, neft gəlirlərini üstün olaraq istehlakın deyil, investisiyaların maliyyələşdirilməsinə yönəltməklə, iqtisadiyyatın strukturunun optimallaşdırılmasını, qeyri-neft sektorunun inkişafının "neft bumu" ilə dəstəklənməsi ilə yanaşı ona vergi stimullarının da tətbiqini nəzərdə tutan mühüm prinsipləri əhatə edir. Bu prinsiplərin bəziləri Azərbaycanda artıq reallaşdırmağa başlanmışdır və müsbət nəticələr verməkdədir. Belə ki, neft gəlirlərindən yaranan yığımların akkumulyasiyasını təmin edən Neft Fondu - daxili xərclərin kəskin genişlənməsinin qarşısını almaqla, real məzənnənin bahalaşmasına yol verilməməsində, qeyri-neft sektorunun rəqabət qabiliyyətinin qorunub saxlanmasında və bugünkü gəlirlərin gələcək inkişafın real maliyyə təminatına çevrilməsində olduqca mühüm amildir. Bütövlükdə Neft Fondunun məcmu tələbin genişlənməsinə restruktiv təsiri, daxili tələbi ixrac sektorlarından qeyri-ixrac sektorlara (xüsusilə xidmət sektoru) yayılmasını (neft gəlirlərinin artmasının təsiri altında) məhdudlaşdıran amildir ki, bu da ölkədə təmin olunmuş makroiqtisadi sabitliyin qorunmasına şərait yaradır. Xüsusi məqsədlərlə yaradılmış neft fondları təbii resursların istismarından əldə olunan gəlirlərin idarə edilməsi baxımından yeni bir mexanizm deyil. Bu fikri əsas tutaraq və aşağıda sadalanan məqsədlərə nail olmaq üçün bir çox ölkələrdə analoji fondlar yaradılmışdır: -Qiymət dəyişkənliyinə qarşı qoruyucu ehtiyatın yaradılması; -Təbii resursların tükənməsinin qarşısını ala biləcək fondların formalaşdırılması; -Xərclər üzərində nəzarətin təşkili və həddən artıq israfçılığın qarşısının alınması; -İqtisadiyyatın sahələrinin maliyyələşdirilməsi. Yuxarıda qeyd olunan məqsədləri Azərbaycana da aid etmək olar. ARDNF-in vəsaiti ölkənin iqtisadi inkişafının stimullaşdırılmasına, mühüm əhəmiyyətli infrastruktur layihələrinin maliyyələşdirilməsinə yönəldiləcəkdir. Bununla yanaşı Azərbaycanın yeni iqtisadi sistemə keçid və geniş iqtisadi və sosial islahatların həyata keçirilməsi dövründə ölkənin idarəetmə sistemində sabitliyin təmin edilməsində də ARDNF əhəmiyyətli rol

oynayacaqdır. Neft Fondu fəlsəfəsinin öndə duran tərəflərindən birini əhalinin iqtisadi rifahının artırılması naminə yuxarıda qeyd olunan məqsədlərə nail olunması və gələcək nəsillər üçün iqtisadi təminatın yaradılması təşkil edir. Ermənistan tərəfindən zəbt olunmuş Azərbaycan ərazilərinin bərpası üzrə layihələrin maliyyələşdirilməsində ARDNF həlledici rolə malik olacaqdır. Dünyada neft fondu bir çox modeləri mövcuddur. ARDNF-in strukturunda bu modelərin bir çoxunun xüsusiyyətləri cəmlənmiş və ölkənin bugünkü şəraitinə daha müvafiq olan struktur formalaşdırılmışdır. Hal-hazırda ölkədə qeyri-neft sektorunun restrukturizasiyasına yönəlmiş bir sıra kompleks tədbirlər də həyata keçirilməkdədir. Belə ki, son illər bu sektora xarici investisiyalann axını güclənmiş, ixrac və idxalı əvəzədən sahələrin inkişafı, o cümlədən, onun məzənnə siyasəti vasitəsilə inkişaf etdirilməsi diqqət mərkəzində saxlanılmışdır. Ölkədə özəl sahibkarlığın inkişafına dövlət dəstəyinin həm institusional, həm də maliyyə kontekstində artırılmasını nəzərdə tutan fərmanlar verilmiş və onların icrasına başlanmışdır. Eyni zamanda, qeyri-neft sektorunun inkişafına bilavasitə təsir edən iqtisadiyyatın infrastruktur sahələrinin modernləşdirilməsi (o cümlədən xarici maliyyə yardımları hesabına) diqqət mərkəzində saxlanılmış, vergilər azaldılmışdır. Maliyyə, pul-kredit siyasətinin qeyri-neft sektorunun inkişafına uyğunlaşdırılması istiqamətində əhəmiyyətli addımlar atılmışdır. Belə ki, "Azərbaycan Respublikasının Vergi Məcəlləsinə əlavə və dəyişikliklər edilməsi barədə" Azərbaycan Respublikasının 2003-cü il 28 noyabr tarixli Qanununa əsasən iqtisadiyyatın bütün sahələrində, o cümlədən qeyri-neft sektorunda sahibkarlıq və investisiya fəaliyyətinin stimullaşdırılması məqsədilə mənfəət vergisinin dərəcəsi azaldılmış, lizinq obyektə olan əmlak üçün illik amortizasiya norması 2 dəfəyədək artırılmış və maliyyə lizinqi əməliyyatları əlavə dəyər vergisindən azad edilmişdir. Bütün bunların nəticəsi olaraq əsas etibarilə qeyri-neft sektorundan ibarət olan özəl sektorun ÜDM-də payı 80%-ə yaxınlaşmışdır. Neft gəlirlərinin reallaşdırılmasından alınan dövlət mənfəətinin əsas tərkib hissələrindən biri - layihənin səhmdarından tutulan vergilərdir. Azərbaycanın PSA tipli müqavilələrinin vergiqoyma məsələləri hökumətlə razılaşdırılan şərtlər baxımından ən doğunu hesab edilir. Azərbaycanın PSA müqavilələrinin təhlili göstərir ki, ölkənin rezidentləri olan və olmayan, neft layihələrinin gerçəkləşdirilməsi prosesinə cəlb edilmiş bütün hüquqi və fiziki şəxslərin vergiyə cəlb edilməsi məsələləri dəqiqləşdirilmişdir. Hazırda hər bir podratçı tərəfindən vergi qoyulan gəlirdən mənfəət vergisi təqvim ili üçün 22 %-lik sabit dərəcə ilə tutulur. Podratçıların digər gəlirləri aşağıdakılardan ibarətdir: -sığorta daxilolmaları; -valyuta ilə əməliyyatlardan reallaşdırılmış gəlirlər; - podratçının bu bənddə nəzərdə tutulan və ARDNŞ-in pay iştiraki üzrə məsrəflərinin ödənilməsindən alınmış məbləğlər; - İəğvətmə Fondundan alınmış məbləğlər; - İəğvətmə Fondunda artıq qalan vəsaitin

bolüşdürülməsi zamanı alınmış məbləğlər; - faizlərdən daxil olan gəlirlər; - qüsurlu materiallar, yaxud avadanlıqla bağlı tədarükçilərdən, avadanlıq istehsalçılarından və ya onların agentlərindən alınmış məbləğlər; - materialların satışı yaxud çarter icarəsi nəticəsində xidmətlərin ödənişi qismində obyektlərdən (vasitələrdən) və ya əqli mülkiyyətdən istifadəyə görə alınmış məbləğlər. Xərclər sərf olunduğu təqvim ilində tam tutulur və Azərbaycan Respublikasında, yaxud başqa yerlərdə hər bir podratçı tərəfi karbohidrogenlər sahəsində fəaliyyətlə məşğul olan zaman bütün məsrəflər kimi müəyyən edilir. Bunlara aşağıdakı xərclər aiddir: - hər bir podratçı tərəfinin bütün əməkdaşlarına yaşayış yeri, qida məhsulları, kommunal xidmətləri, uşaqların təhsili, həmçinin əməkdaşlar və onların ailələri üçün yaşadığı ölkədən və əksinə yol xərclərinin ödənilməsi ilə bağlı verilən bütün xərclərlə birgə hər bir podratçı tərəfinin bütün əməkdaşlarına ödənilən əmək haqqı, maaşlar və digər ödənişlərin tam məbləğləri; - pensiya fonduna, işə düzəltmə fonduna, sosial-sığorta fonduna, tibbi sığorta fonduna ayırmalar daxil olmaqla, Azərbaycanın dövlət sosial təminatına bütün xərclər və əməkdaşlar üçün bütün digər sosial ödənişlər; - kəşfiyyat və qiymətləndirmə işlərinə bütün məsrəflər; - quyuların qazılması ilə bağlı bütün məsrəflər; - satış məntəqəsinə qədər nəqli olunması üçün ödənilmiş bütün neft kəməri tarifləri, komisyon və broker tarifləri, həmçinin satışı və nəqliyə çəkilən digər məsrəflər; - icarə haqqında sazış üzrə bütün ödənişlər; - bütün sığorta xərcləri; - heyətin hazırlığına çəkilən bütün xərclər; - hər podratçı tərəfinin daimi nümayəndələrinin fəaliyyəti ilə bağlı bütün xərclər, o cümlədən idarəetmə xərcləri, tədqiqatlar və elmi işlənmələr üçün xərclər və ümumi inzibati xərclər; - hər hansı avadanlıq vahidinə, yaxud əsas fondlara müəyyən edilmiş limitdən yüksək olmayan xərclər; - İqğvətmə Fonduna bütün üzvlük haqları; - məhv edilməsi, yaxud ziyan vurulması nəticəsində materiallar, və ya aktivlərə aid itkilər, İqğv edilmiş yaxud təqvim ili ərzində itkinə edilmiş aktivlər, ümitsiz borclar və üçüncü tərəflərə vurulmuş ziyan üçün kompensasiya hesabına ödənişlər; - bütün digər itkilər, o cümlədən satılmış valyutadan itkilər, yaxud bilavasitə karbohidrogenlər sahəsində fəaliyyətlə bağlı yığımlar; - hər bir podratçı tərəfm karbohidrogen sahəsində fəaliyyəti həyata keçirən zaman çəkdiyi bütün digər məsrəflər; - standart beynəlxalq neft-mədən praktikasının tətbiqi nəticəsində çəkilən bütün xərclər. Bəzən elə olur ki, ölkənin ixracının kəskin artması ixrac məhsullarının dünya bazarındakı qiymətlərinin kəskin aşağı düşməsinə səbəb olur və ölkənin iqtisadi vəziyyəti pisləşir. Ancaq, Azərbaycanın mövcud neft ehtiyatları və onun hasilatının gözlənilən ən yüksək həddi belə dünya ölkələrindəki neft ehtiyatları və dünya bazarının tələbatının çox az hissəsini təşkil edir. Ona görə də Azərbaycanın dünya bazarında neft təklifini artırmaqla onun qiymətinin aşağı salması real deyil. Bu hal ilə daha iri neft ixracatları olan OPEK ölkələri müntəzəm mübarizə aparırlar. Azərbaycanda təbii ehtiyatlar, o cümlədən neft-

qaz ehtiyatları birbaşa dövlətin nəzarəti altındadır. Neft hasilatının 40 faizə qədəri dövlətə məxsusdur. Bu isə dövlətin səmərəli neft siyasəti yerinə yetirilməsinə imkan yaradır. Neft gəlirlərinin artması mərhələsində makroiqtisadi siyasətin bütün istiqamətlərinin səmərəli koordinasiyası xüsusilə zəruridir. Qeyd edək ki, bu istiqamətdə Azərbaycanda son 8 ildə mühüm nailiyyətlər əldə olunmuşdur və bu nailiyyətlərin bariz nümunəsi ölkədəki makroiqtisadi sabitlikdir. Bununla belə, gələcəkdə neft gəlirlərinin məqsədi dövlət proqramları çərçivəsində istifadə olunması prosesində fiskal və monetar sektorlar arasında koordinasiya mexanizmlərinin əsaslı təkmilləşməsinə ehtiyac yaranacaqdır. Beləliklə, neft sərvətlərinin idarə olunması strategiyası neft gəlirləri hesabına maliyyələşdiriləcək cari xərclər ilə gələcək nəsihələr üçün formalaşdırılacaq yığılma potensialı arasında düzgün nisbəti müəyyən etməyə imkan verən dəqiq iqtisadi mexanizmləri özündə təcəssüm etdirməlidir. Xarici partnyorlarla neftin birgə hasilatı respublikada hasilat sənayesinin inkişafı ilə yanaşı, neft-kimya məhsulları, neft maşınqayırma sənayesi və neft avadanlıqları istehsalı sahələrinin də inkişafına ciddi təsir göstərəcəkdir. Beynəlxalq neft kontraktlarının reallaşdırılması, xüsusilə "Əsrin kontraktı"na daxil olan "Azəri", "Çıraq" və "Günəşli" yataqlarında hasilatın artırılması nəticəsində respublikada məcmu neft istehsalının həcmi xeyli artmışdır. Son üç ildə bu artım 95%-ə qədər yüksəlmişdir. Kontrakt neftinin dünya bazarlarına nəqli imkanları genişləndikcə neft hasilatının da həcmi artırılması proqnozlaşdırılır. ABƏŞ-nin və ARDNŞ-nin apardığı hesablamalara əsasən 2010-cü ildə birgə işlənən obyektlər üzrə neft hasilatının həcmi 40750 min tona, Azərbaycan üzrə cəmi isə 46900 min tona çatdırmaq nəzərdə tutulur. Başqa sözlə, müvafiq olaraq orta illik hasilatı 37,8% və 27,4%-ə qədər yüksəltmək proqnozlaşdırılır ki, bunun da respublika üçün gözənilən iqtisadi və sosial nəticələri olduqca böyükdür. Azərbaycanın dünya enerji daşıyıcıları bazarına inteqrasiyanın ən perspektivli və strateji istiqamətlərindən biri də təbii qaz istehsalı sahəsidir. Respublikada kəşf olunmuş təbii qaz ehtiyatlarının dünya bazan baxımından əhəmiyyətli olması, dünya enerji daşıyıcıları balansında qazın yüksək xüsusi çəki ilə fərqlənməsi və Azərbaycan neftinin nəql olunduğu region ölkələrində bu yanacaq növünə yüksək tələbatın mövcudluğu qaz hasilatı sahəsinin inkişafına real zəmin yaradır. Bu istiqamətdə "Şahdəniz" yatağının işlənməsi Azərbaycanın qaz sənayesinin inkişafında önəmli rol oynayacaqdır. Qaz ehtiyatlarının işlənməsi daxili tələbatları ödəmək və onun ixracını təmin etmək nöqtəyindən nəzərdən milli iqtisadiyyat üçün strateji əhəmiyyət kəsb edir. Yaxın 10-20 il ərzində respublikanın qaz sənayesinin inkişafı bilavasitə "Şahdəniz" perspektiv strukturunun işlənməsində asılı olacaqdır. Məlumatlara əsasən Azərbaycan Dövlət Neft Fondunun 2014-cü il büdcəsinin iqrası çərçivəsində dövlət büdcəsinə 4883,1 mln.manat transfert edilib. Qacqın və məçburi köçkün ailəsinin məskunlaşdırılması və sosial məişət vəziyyətinin yaxşılaşdırılması

üzrə tədbirlərinin həyata keçirilməsinə 177,3 mln. manat, Samur-Abşeron suvarma sisteminin yenidən qurulmasına 11 mln.manat, “Bakı-Tbilisi-Qara yeni dəmir yolu” layihəsinin maliyyələşdirilməsinə 19,6 mln.manat vəsait sərf olunub. Azərbaycan gəlirlərinin xarici ölkələrdə təşkil üzrə Dövlət Proqramının maliyyələşdirilməsinə 5,2 mln.manat vəsait yönəldi. “ Şahdəniz” qaz-kondensat yatağının istismarının ikinci mərhələsi, Cənubi Qafqaz boru kəmərinin genişləndirilməsi, TANAP və TAP layihələri üzrə yaradılmış səhmdar cəmiyyətinin birbaşa dövlət mülkiyyətində olan səhmlərinin maliyyələşdirilməsi məqsədilə Neft Fondundan 40 mln.manat vəsait ayrılıb. Altı ayda fondun idarə edilməsi ilə bağlı xərclər 26,2 mln.manat təşkil edib. Fondun aktivləri ilin əvvəlinə nisbətən 4,86 mln. manat artaraq 37622,4 mln.ABŞ dollarına dərəddər olub.

NƏTİCƏ

Büdcədənənar fondlar dövlətin maliyyə sisteminin mühüm hissəsidir. Onların yaradılmasında əsas məqsəd mümkün qədər çox vəsait cəlb etmək və onların sosial – iqtisadi məsələlərin həllinə yönəltməkdən ibarətdir.

Büdcədənənar fondları dövlət və yerli səviyyələrdə yaratmaq olar. Məqsədli təyinatına görə büdcədənənar fondları sosial, iqtisadi və digər fondlara bölmək olar.

Büdcədənənar fondlar pul vəsaitlərinin xüsusi formasıdır. Büdcədənənar fondlar üçün pul vəsaitlərinin yaradılması və istifadəsinin xüsusi sistemi fəaliyyət göstərir.

Dövlətin büdcədənənar fondları mərkəzi və yerli icra hakimiyyəti orqanlarının sərəncamında olan və məqsədli təyinatla malik olan maliyyə vasitələrinin məcmusudur. Tarixən büdcədənənar fondlar büdcədən tez yaranmışdır. Onların büdcə vəsaitlərindən əsas fərqi məqsədi üzrə istifadə edilməsindən ibarətdir. Maliyyə sisteminin inkişafının müəyyən mərhələsində müxtəlif fondların birlişməsi nəticəsində dövlət büdcəsi yaranmış və bu da bir fondla vəsait çatışmadıqda digər fondun vəsaiti hesabına ödənilməsinə imkan verirdi. Büdcədənənar fondların dövlət büdcə sisteminə daxil olması prosesi hələ də davam etməkdədir.

Büdcədənənar fondlar müasir dövrdə həqiqətən də zəruridir, çünki büdcə vəsaiti çatışmazlığı bir sıra sosial – mədəni tədbirlərin və təsərrüfat quruculuğu, abadlıq işlərinin həyata keçirilməsi üçün vəsait mənbəyi tapılmasını vacib bir prosesə çevirir. Büdcədənənar fondların fəaliyyət göstərməsinin bir sıra üstünlükləri vardır.

Bu üstünlüklərə aiddir.:

Birincisi, fondların müxtəlif fəaliyyət göstərməsi. İqtisadiyyatın qeyri – sabitliyi və büdcə kəsirinin mövcudluğu şəraitində xüsusi tədbirlərin maliyyələşdirilməsi sabit olaraq büdcədənənar fondlar vasitəsi ilə həyata keçirilir.

İkinci üstünlüyü ondan ibarətdir ki, büdcədənənar fondların gəlir hissəsi büdcəyə nisbətən tez dolur və bu da fondu müsbət saldonun mövcudluğu şəraitində büdcəsinin kreditörü rolunu oynamağa imkan verir.

Büdcədənənar dövlət sosial fondları qanunvericilik orqanları tərəfindən təsdiq edilmiş fondlar haqqında qaydaya və ya mövcud qanuna uyğun olaraq İcra Hakimiyyəti orqanları tərəfindən təsdiq edilmiş qaydalarla fəaliyyət göstərir.

Büdcədənənar dövlət məqsədli fondların səmərəli və məqsədyönlü xərclənməsinə nəzarəti AR – nın Maliyyə Nazirliyi həyata keçirir. Büdcədənənar dövlət məqsədli

fondlarının fəaliyyətinin tənzimlənməsi üzrə səlahiyyət Respublika Xəzinədarlığına həvalə edilmişdir.

Büdcədən kənar fondlar pul resursları dövlət mülkiyyətindədir və qanunda nəzərdə tutulduğundan başqa digər məqsədlərə sərf edilməsi qəti qadağandır. Onun həmçinin büdcə vəsaiti kimi sərf edilməsi və hansı məqsədə isə yönləndirilməsi qəti qadağandır. İnkişaf etmiş ölkələrin təcrübəsi göstərir ki, onlarda bu fondların sayı çoxdur və vəsaitlərin həcmi bəzən büdcə vəsaitinə bərabərdir. Eyni zamanda məqsədli proqramların həllində büdcədən kənar fondlar getdikcə daha çox rol oynamağa başlayır.

ƏDƏBİYYAT

1. Babayev R. Ə, Məmmədov S. M – Dövlət büdcəsi və milli gəlirin bölgüsündə onun rolu. Bakı 1986
2. Həsənlı M.–Bazar iqtisadiyyatı ölkələrin vergi sistemlərinin formalaşdırılması. Bakı - 2005
3. R.KempeII, MakkoneI Stenli Ekonomiks.
4. K. V. Rudiy – Maliyyə pul – kredit sistemləri. Bakı 2008 – ci il
5. Nurpaşa Novruzov, Xanoğlu Hüseynov – Maliyyə.
6. Bakı 2007 – ci il. Vidadi Zeynalov – Maliyyənin əsasları. Bakı 2008 – ci il
7. www.maliyye.gov.az
8. www.meclis.gov.az
9. www.azstat.org
10. “Büdcə sistemi haqqında” AR Qanunu. B., 2001.
11. AR Maliyyə Nazirliyi yanında Baş Dövlət Xəzinadarlığı haqqında Əsasnamə. B., 2000.
12. AR 2015-cu il dövlət büdcəsi zərfi 1 c.1.
13. D.A.Bağirov, M.X.Həsənlı - Maliyyə. B., 2012.
14. M.X.Həsənlı - Bazar iqtisadiyyatı ölkələrin vergi sistemlərinin formalaşması. B., 2005.
15. N.Novruzov, X.Hüseynov - Maliyyə. B., 2007.
16. V.Zeynalov - Maliyyənin əsasları. B., 2008.
17. N.Q.Menkyu – Makroiqtisadiyyat M., 1994